

АЛЬМАНАХ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Випуск 32

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Альманах міжнародного права включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 (спеціальності: 081. Право, 293. Міжнародне право)

Засновник видання – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету (протокол № 1 від 30.08.2024 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Губанова Тамара Олексіївна, доктор юридичних наук, професор, директор, Фінансово-правовий коледж.

Голова редакційної ради:

Громовенко Костянтин Вікторович, доктор юридичних наук, професор, ректор, Міжнародний гуманітарний університет.

Члени редакційної колегії:

Андрейченко Світлана Сергіївна, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Міжнародний гуманітарний університет;

Грушко Мальвіна Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права, Національний університет «Одеська юридична академія»;

Діденко Лариса Василівна, доктор юридичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри цивільного та господарського права і процесу, Міжнародний гуманітарний університет;

Кізлова Олена Сергіївна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права і процесу, Міжнародний гуманітарний університет;

Манько Денис Григорович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін, Міжнародний гуманітарний університет;

Подобний Олександр Олександрович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики, Міжнародний гуманітарний університет;

Тицька Яна Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін, Міжнародний гуманітарний університет;

Цибуленко Євген Миколайович, професор, Таллінська школа права, Естонія.

Партнер журналу

Фінансово-правовий коледж

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1551 від 09.05.2024 року

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, іспанська

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога, 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна
www.inlawalmanac.mgu.od.ua
Тел. +38 098 98 50 158

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.01:341.645
DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2024.32.01>

МИКИТЕНКО О. В.,
аспірант кафедри міжнародного права
Львівського національного університету імені Івана Франка

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ФРАНЦУЗЬКОЇ ДОКТРИНИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ. – XIX СТ.

Анотація. У статті здійснений аналіз провідних ідей французької доктрини міжнародного права у період з другої половини XVII ст. до кінця XIX ст. Мета статті – аналіз праць французьких юристів, філософів, мислителів, діяльність яких припала на окреслений період, з метою виокремлення провідних ідей французької доктрини, значущих для сучасного міжнародного права. Методи дослідження: історико-правовий, спрямований на вивчення першоджерел з історії французької доктрини міжнародного права; порівняльно-правовий, націлений на порівняння правових позицій в рамках французької доктрини міжнародного права з метою виявлення у них загального і специфічного. З'ясовано, що визначений період становлення французької доктрини міжнародного права характеризується значним прогресом у розвитку доктринальних ідей відмови від збройних конфліктів, відсутності воєн, вирішення спорів мирним шляхом, встановлення вічного миру та заснування союзу європейських держав. Ідеї єдності людства і панування миру підтримував Ж. Б. Боссюе (Bossuet). Проект відмови від збройного вирішення конфліктів та вічного миру й концепцію заснування міжнародного співтовариства європейських держав запропонував абат де Сен-П'єр (L'abbé de Saint-Pierre). Досліджено праці К. Гельвеція (Helvétius), який визначив встановлення і збереження миру правдивим інтересом народів, обґрунтував вчення про міжнародну мораль і міжнародне право у тогочасному міжнародному співтоваристві. Проаналізовано ідеї раціоналізму, які знайшли відображення у міжнародно-правових поглядах Ш. де Монтеск'є (Montesquieu): існування розуму як основоположного джерела права, природного характеру законів причинності, прагнення до життя в мирі, задоволення базових фізіологічних потреб, конфлікту прагнень як передумови створення норм позитивного права. Вивчено основні принципи створення раціональної системи права, задекларовані Ж.-Ж. Руссо (Rousseau), що стали передумовами розвитку міжнародного гуманітарного права: відповідності природі людини, внутрішнього взаємозв'язку між війною і завоюваннями та деспотизмом правителів, припинення воєн і створення передумов для сталого миру. Обґрунтовано, що висловлені у працях великих просвітителів ідеї

лягли в основу ідеологічного фундаменту Великої французької революції 1789–1793 рр., що змінила світовий лад і мала значний вплив на розвиток доктрини міжнародного права. До найбільш значних праць цього періоду належить Декларація абата А. Грегуара (Grégoire), праці французьких фізіократів (прихильників ідей космополітизму (Ж. Мельє, Ш. д'Авенштайн)) й праці відомих французьких гуманістів (А. Дюнан (Dunant)).

Ключові слова: французька доктрина, міжнародне право, розвиток доктринальних ідей, відмова від збройних конфліктів, вирішення спорів мирним шляхом, встановлення вічного миру, заснування союзу європейських держав.

Постановка проблеми. Новий етап у становленні французької доктрини міжнародного права, який характеризувався значним прогресом у розвитку доктринальних ідей, розпочався після Вестфальського перемир'я (1648 р.). Провідними ідеями французької доктрини міжнародного права у період з другої половини XVII ст. до кінця XIX ст. були ідеї відмови від збройних конфліктів, встановлення вічного миру та заснування союзу європейських держав.

Стан дослідження. Окремі аспекти міжнародно-правових учень стали предметом наукових розвідок низки українських науковців. Так, А. Мережко досліджував історію міжнародно-правових учень, М. Цюрупа здійснив аналіз філософсько-правових основ міжнародного права у творах Ш. Монтеск'є та Г. Гегеля, Д. Мартиновський обґрунтував міжнародні правові стандарти в конституційному праві, В. Теліпка та А. Овчаренко вивчали засади міжнародного публічного права, Т. Короткий й М. Доценко висвітлили принципи міжнародного гуманітарного права на основі Женевських конвенцій.

Здійснений аналіз джерел з проблеми дослідження довів, що на сьогоднішній день відсутнє комплексне дослідження українськими науковцями історичної ретроспективи розвитку французької доктрини міжнародного права у другій половині XVII–XIX ст., а також дозволив встановити, що значну роль у розвитку французької доктрини міжнародного права у другій половині XVII–XIX ст. в історичному вимірі відіграли праці таких просвітителів як Ж. Б. Боссює (Bossuet), де Сен-П'єр (de Saint-Pierre), К. Гельвецій (C. A. Helvétius), Ш. де Монтеск'є (Ch. de Montesquieu), Ж.-Ж. Руссо (J.-J. Rousseau), А. Грегуар (H. Grégoire), Ш. д'Авенштайн (S. d'Avenstein), А. Дюнан (H. Dunant).

Мета статті – аналіз праць французьких юристів, філософів, мислителів, діяльність яких припала на окреслений період, з метою виокремлення провідних ідей французької доктрини, значущих для сучасного міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. До ключових доктринальних ідей міжнародного права у період з другої половини XVII ст. до кінця XIX ст. відносимо відсутність воєн і збройних конфліктів, т. зв. «вічний мир» і союз країн Європи.

Ідеї єдності людства та панування миру підтримував Жак Бенін Боссює (Bossuet, 1627–1704). У творі «Політика, витягнута з власних слів

Священного Писання» мислитель стверджує, що спочатку існувала єдність людського роду, яка пізніше була зруйнована внаслідок гріхопадіння. Таким чином, на думку мислителя, в основі світового природного права, яке ґрунтується на Божественному праві і відповідає первісному природному стану, лежить ідея про єдність людства [1; 2, с. 115].

Одним з найвидатніших представників цього періоду, який запропонував проєкт вічного миру, був абат де Сен-П'єр (L'abbe de Saint-Pierre). Згідно його концепції, існувала необхідність у заснуванні європейського союзу держав, члени якого повинні були відмовитися від збройного вирішення конфліктів. Основні ідеї мислителя викладені у таких працях, як «Записка про збереження вічного миру в Європі» і «Проєкт вічного миру в Європі» [3].

У своїх працях Сен-П'єр запропонував детальний план організації міжнародного співтовариства, у якому монархи різних держав повинні були укласти вічний союз в ім'я миру в усьому світі. Головним органом союзу мали стати постійні збори повноважних представників держав-членів союзу, які б діяли згідно інструкцій своїх урядів. До низки компетенцій постійних зборів союзу входили:

- нормотворчість у сфері регулювання міжнародної торгівлі;
- збір щорічних внесків на потреби союзу;
- регулювання питань престолонаслідування;
- примус окремих держав до підпорядкування рішенням постійних зборів союзу;
- добрі послуги та посередництво у суперечках держав;
- судовий розгляд міждержавних конфліктів та ін. [4].

Запропоноване союзне утворення європейських держав мало ґрунтуватися на принципі невтручання у внутрішні справи держав-членів і системі взаємних гарантій монархів проти збройних конфліктів. Згаданий принцип міг бути порушений лише у випадку необхідності придушення внутрішніх заколотів і революцій.

Відповідно до концепції Сен-П'єра, союз європейських держав повинен базуватися на принципах територіальної недоторканності та непорушності державних кордонів. Обмін територіями між державами-членами союзу вбачався допустимим лише за згодою трьох чвертей голосів усіх держав-членів [5].

Ще одним принципом, що становив підґрунтя для існування запропонованого Сен-П'єром союзу європейських держав, був правовий принцип «*pacta sunt servanda*» («сумлінного дотримання договорів») [2, с. 104].

У відповідь на проєкт Сен-П'єра з'явилася велика кількість праць на соціально-правову тематику, зокрема таких мислителів, як Гельвецій, Вольтер, Руссо та ін.

Клод Гельвецій (Claude Adrien Helvétius, 1715–1771) вважав, що основним стимулом вчинків людини є інтерес. Оскільки часто виникає конфлікт інтересів, на державу покладається обов'язок їх гармонізувати. Аналізуючи право,

законодавство та мораль в аспекті ототожнення права з законодавством, а моралі з правом, Гельвецій обґрунтовує вчення про заперечення міжнародної моралі і міжнародного права у тогочасному міжнародному співтоваристві. Мислитель наполягав, що задля існування міжнародного права між націями необхідно встановити закони, підкріплені санкціями. В свою чергу, міжнародна мораль виникне за умови, коли нації об'єднаються на основі досягнення взаємних угод, а приватний національний інтерес підпорядковуватиметься спільному міжнародному інтересові [6].

На думку Гельвеція, встановлення і збереження миру є правдивим інтересом народів. Народ повинен поважати свободу іншого, не чинити перешкод у торгівлі чи інших важливих справах та не отримувати вигоди за рахунок іншого, а також не повинен втручатися у його внутрішні справи, таким чином розколюючи його суспільство зсередини. Мислитель наполягав на необхідності ведення просвітницької діяльності й тлумачення масам суті справжнього інтересу народу. Якщо народ досягне істину, ані честолюбці, ані інтриганти не зможуть втягнути його в воєнні афери [6].

Підхід французьких мислителів епохи Просвітництва, серед яких Вольтер, Дідро, Гольбах, Монтеск'є, Руссо та ін. до міжнародного права можна охарактеризувати як раціоналістичний і космополітичний. Таке твердження ґрунтується на трактуванні раціонального всесвітнього права як такого, що лежить в основі природного права. В свою чергу, природне право регулює міждержавні відносини [2, с. 117].

Просвітителі вважали мир природним станом. Вольтер трактував природне право як дію природних законів, які мають поєднувати усіх людей. Дідро під природним правом розумів те, що вважається справедливим усім людством. На думку Вольтера і Дідро, існував тісний зв'язок між встановленням міжнародної солідарності та демократизацією політичного ладу окремих держав. Так, необхідним кроком для встановлення міжнародної солідарності була демократизація політичного ладу окремих держав. В свою чергу, для демократичних перетворень всередині держав необхідне встановлення міжнародної солідарності. Таким чином, ідеал політико-правової організації мислителі вбачали в єдиному людстві, а війну розглядали як наслідок людської зіпсованості [2, с. 117].

Ідеї раціоналізму знайшли відображення у міжнародно-правових поглядах Шарля де Монтеск'є (Charles de Montesquieu, 1689–1755). Позиція Ш. де Монтеск'є щодо того, у яких межах королі можуть порушувати справедливість, переслідуючи власні інтереси, висловлена у творі «Перські листи» (1721), викликала гостру критику міжнародного права як науки.

Мислитель вважав основоположним джерелом права розум, а закони причинності, що обумовлюють взаємозв'язок природних явищ і суспільства, вважав природними законами. Уявлення ж про раціональне право, на думку мислителя, виникає з того, що людина є вільною істотою і здатна чинити всупереч природним законам [7].

До природних законів, які визначають поведінку людини в суспільстві, Монтеск'є відносив прагнення до життя в мирі, задоволення базових

фізіологічних потреб, фізичної близькості та інші. Узагальнюючи таку низку прагнень, можемо охарактеризувати їх як комплекс прагнень людини щодо збереження свого існування.

Конфлікт прагнень людей спричиняє боротьбу та внутрішні й міждержавні війни. Монтеस्क'є вважає конфлікт прагнень передумовою створення норм позитивного права, у тому числі й норм міжнародного права. Таким чином, мислитель визначає міжнародне право як позитивне, що має будуватися з урахуванням принципів розуму [2, с. 120–121]. З метою забезпечення реалізації позитивізму в міжнародному праві, Монтеस्क'є наполягав на необхідності міжнародної федералізації, у якій правосуддя має здійснюватися на засадах справедливого громадянського суспільства.

Основним принципом міжнародного права філософ і правознавець пропонує визнати принцип збереження, що полягає у взаємопідтримці і взаємодопомозі між націями й народами у мирний час та заподіянні щонайменшої шкоди і збитків у воєнний час, дотримуючись ідеї міжнародної солідарності та добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом [8, с. 24–25].

Сучасні дослідники стверджують, що ідеї Ш. Монтеस्क'є належать до методологічних передумов формування галузей міжнародного права [9, с. 104], зокрема права міжнародних договорів.

Основні принципи створення раціональної системи права декларував і французький просвітитель Жан-Жак Руссо (Jean-Jacques Rousseau, 1712–1778). У своїй відомій праці «Про суспільний договір» (1762 р.) мислитель наголошував, що створена через спільну волю усього народу задля блага усіх людей справедлива система права найбільше відповідає природі людини [10, с. 9].

Принцип створення справедливої системи права Ж. Руссо проектував і на систему міжнародного права. Так як і інших французьких просвітителів, Ж. Руссо турбувала тема міждержавних воєн. На думку Руссо, війна відображає стосунки між державами, а не між людьми. Люди ж випадково стають ворогами не як людські істоти і навіть не як громадяни, а як солдати [2, с. 121]. У згаданій праці («Про суспільний договір») мислитель робить логічний висновок, що з солдатами можна воювати до того часу, доки вони самі воюють. Проте, як тільки вони складуть зброю, їх слід помилувати, оскільки вони знову стають просто людьми.

Звертає Ж. Руссо увагу й на вагомість внутрішнього взаємозв'язку між такими чинниками як війна і завоювання з одного боку та деспотизм правителів, що, як правило, посилюється, з іншого. Аналіз згаданих чинників дозволив великому мислителю зробити ще один важливий висновок: лише політична перебудова суспільства й зміцнення у ньому демократичних цінностей допоможе домогтися припинення воєн і створення передумов для сталого миру [10, с. 9]. Ці міжнародно-правові ідеї великого французького просвітителя, мислителя і правознавця стали однією з передумов розвитку міжнародного гуманітарного права.

Ідеї великих просвітителів лягли в основу ідеологічного фундаменту Великої французької революції 1789–1793 рр. В свою чергу, Велика французька революція змінила постреволюційний світовий лад і мала величезний вплив на розвиток доктрини міжнародного права [2, с. 117]. Міжнародно-правові погляди французьких просвітителів висвітлені у низці документів періоду Великої французької революції. До найбільш значних праць цього періоду належить Декларація абата Анрі Грегуара (Abbé Henry Grégoire, 1750–1831), який був членом республіканського французького Конвенту і у 1793 р. представив Конвенту «Декларацію прав народів». Документ налічував 21 статтю, що були покликані регулювати міжнародний правопорядок. Проаналізуємо зміст цих статей (табл. 1) [11, с. 41; 2, с. 118–119].

Таблиця 1

Зміст Декларації абата Грегуара

№ статті	Зміст статті
1.	Народи між собою знаходяться в природному стані, відтак їх пов'язує загальна моральність
2.	Народи є взаємно незалежними і суверенними, незважаючи на кількість осіб, з яких вони складаються, і розміри території, яку вони займають. Цей суверенітет не може бути відчужуваним
3.	Народ повинен вести себе по відношенню до інших народів так само, як він хоче, щоб інші народи вели себе по відношенню до нього; так, як одна людина винна іншій, так і народ винен іншим народам
4.	За мирних часів народи повинні творити якомога більше добра, а під час війни намагатися творити якомога менше зла
5.	Приватний інтерес кожного народу підпорядкований загальним інтересам людства
6.	Кожен народ має право на встановлення та зміну свого способу правління
7.	Жоден народ не має права втручатися в управління інших народів
8.	Тільки такий спосіб правління відповідає правам народів, який заснований на рівності і свободі
9.	Те, що може бути використане без шкоди для інших і є невичерпним як море, належить всім і не може бути власністю ніякого народу
10.	Кожен народ є господарем на своїй території
11.	Володіння з давніх часів створює для народу право придбання в силу давності володіння
12.	Народ має право відмовити у в'їзді і виїзді зі своєї території іноземцям, якщо цього вимагає його безпека
13.	Іноземці підпорядковані законам країни, у якій перебувають і можуть бути покарані за порушення на території цієї країни
14.	Вигнання з країни за скоєний злочин є непрямим замахом на іноземну територію
15.	Будь-який замах на свободу одного народу є посяганням на свободу всіх інших
16.	Створені союзи, альянси чи укладені договори з метою загарбницьких воєн, які можуть завдавати шкоди інтересам народу, є замахом проти всього людства
17.	Народ може оголосити війну для захисту свого суверенітету, своєї свободи і своєї власності
18.	Народи, що знаходяться в стані війни, повинні завжди бути готовими до проведення мирних переговорів
19.	Державні службовці, послані народом з метою здійснення певної місії, не підкоряються законам країни, у якій тимчасово перебувають, стосовно усіх питань, пов'язаних із здійсненням їх місії
20.	Між посланцями різних націй не існує права старшості
21.	Договори між народами є священними і непорушними

Проект Декларації Грегуара не був затверджений під час обговорення на Конвенті 23 квітня 1795 р. Проте, більшість з висловлених у статтях ідей мають надзвичайно вагомe значення для сучасної міжнародно-правової системи й відображають принципи сучасного міжнародного права, які є фундаментом сучасного міжнародного права і можуть бути змінені лише із зміною цілої системи міжнародного права [12, с. 38–39].

Так, статті 2 і 8 перегукується з принципами про рівноправність і самовизначення народів, а також про суверенну рівність держав, статті 3 і 4 нагадують принцип про співробітництво держав на міжнародній арені, статті 7 та 10 відповідають принципу про невтручання у внутрішні справи держав, статті 16 і 17 – принципу незастосування сили або погрози силою, стаття 18 – принципу мирного вирішення міжнародних спорів, стаття 21 – принципу добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом.

Серед французьких мислителів того періоду також набувають популярності ідеї космополітизму. Прихильниками ідей космополітизму були французькі фізіократи. Узагальнено представимо положення, висвітлені у їхніх працях. Фізіократи вбачали джерело економічного процвітання народів у володінні землею і були прихильниками ідеї взаємодопомоги та економічної солідарності, яка мала б об'єднувати народи. Збільшуючи власне виробництво за рахунок залучення механізмів міжнародного економічного співробітництва, одна держава сприяє економічному розвитку іншої держави. Якщо ж певна країна страждає від війни та голоду, сусідні країни відчують негативні наслідки її становища.

Згідно трактування фізіократів, солідарність породжує міжнародне право. Так, в основі міжнародного права, що витікає з поняття солідарності, лежать наступні принципи, висловлені у свій час французькими фізіократами:

- 1) держави не повинні зазіхати на свободу чи власність інших держав;
- 2) внутрішня і зовнішня торгівля повинні бути вільними;
- 3) іноземці повинні користуватися рівними правами з громадянами держави, на території якої вони знаходяться;
- 4) право на свободу думки й право на свободу еміграції повинні бути забезпечені.

Одним з найвидатніших французьких фізіократів-представників течії космополітизму був Жан Мельє, який у творі «Заповіт» закликав народи світу об'єднатися заради справедливості, свободи та миру [2, с. 119].

Інший представник фізіократів, швейцарський мислитель Ш. д'Авенштайн (Schmid d'Avenstein), який писав свої праці французькою мовою і активно спілкувався з французькими мислителями, розвиваючи вище згадані ідеї, наполягає на важливості створення міжнародної європейської конфедерації та міжнародного третейського суду задля дотримання міжнародних договорів [13], що перегукується з ідеями французьких мислителів періоду становлення французької доктрини міжнародного права.

Проекти союзу європейських держав, які здавалися утопічними в період XIII–XIX ст., згодом були втілені в сучасну повсякденну реальність. З посиланням на дослідження О. Мережка, це дає підстави стверджувати, що міжнародно-правові ідеї ідеального міжнародного правопорядку на європейському субконтиненті не були утопічними фантазіями, а прогресивними для свого часу міжнародно-правовими ідеями, які мали вплив на соціальну свідомість і суспільне буття [2, с. 105]. Таким чином, проаналізовані концепції, теорії, моделі та ідеї корелюють з принципами, на основі яких було утворено сучасний Європейський Союз, а також відповідають основним принципам сучасного міжнародного права і міжнародного гуманітарного права.

Із закликом до гуманізації умов ведення воєнних дій виступив у праці «Спогад про битву при Сольферіно» великий гуманіст, засновник Товариства Червоного Хреста Анрі Дюнан (Henry Dunant, 1828–1910 [14]). Саме ця праця мала значний емоційний вплив на сучасників і, як вважають науковці нашого часу, підготувала сприятливий ґрунт для виникнення міжнародного гуманітарного права. Вираженням тогочасної суспільної свідомості стало прийняття Женевської конвенції «Про покращення долі поранених та хворих воїнів під час сухопутної війни» від 22 серпня 1864 р. [15; 2, с. 128–129].

Висновки. Таким чином, можемо спостерігати, що у період з другої половини XVII ст. до кінця XIX ст. тогочасне європейське співтовариство починає дедалі більше усвідомлювати необхідність сталого миру на справедливих засадах. Здійснений аналіз міжнародно-правових ідей дозволяє зробити висновок про те, що філософсько-правова думка того часу багата великою кількістю проектів встановлення вічного миру, обґрунтування принципів міжнародного права і прийняття норм міжнародного гуманітарного права. У цей період спостерігається поступове зміщення акценту від створення загальноєвропейського союзу, що було притаманним попередньому періоду розвитку французької доктрини міжнародного права, до ідей встановлення вічного миру в Європі й необхідності прийняття міжнародно-правових норм гуманітарного характеру.

Ідеї єдності людства та панування миру підтримував Ж. Б. Боссюе (Bossuet). Проект відмови від збройного вирішення конфліктів та вічного миру й концепцію заснування міжнародного співтовариства європейських держав, що ґуртується на принципах невтручання у внутрішні справи держав-членів, територіальної недоторканності, непорушності державних кордонів, «*pacta sunt servanda*» і взаємних гарантій монархів проти збройних конфліктів, запропонував абат де Сен-П'єр (L'abbe de Saint-Pierre).

Досліджено праці К. Гельвеція, що стали відповіддю на представлений проект Сен-П'єра. К. Гельвецій (Helvétius), визнаючи встановлення і збереження миру правдивим інтересом народів, обґрунтував вчення про міжнародну мораль і міжнародне право у тогочасному міжнародному співтоваристві й висловив переконання, що задля існування міжнародного права між націями необхідно встановити закони, підкріплені санкціями.

Проаналізовано ідеї раціоналізму, які знайшли відображення у міжнародно-правових поглядах Ш. де Монтеск'є (Montesquieu): існування розуму як основоположного джерела права, природного характеру законів причинності, прагнення до життя в мирі, задоволення базових фізіологічних потреб, конфлікту прагнень як передумови створення норм позитивного права, позитивного характеру міжнародного права. Вивчено основні принципи створення раціональної системи права, зокрема й міжнародного права, задекларовані Ж.-Ж. Руссо (Rousseau), що стали передумовами розвитку міжнародного гуманітарного права: відповідності природі людини, внутрішнього взаємозв'язку між війною і завоюваннями з одного боку та деспотизмом правителів з іншого, припинення воєн і створення передумов для сталого миру шляхом політичної перебудови суспільства й зміцнення демократичних цінностей.

Висловлені у згаданих працях великих просвітителів ідеї лягли в основу ідеологічного фундаменту Великої французької революції 1789–1793 рр., яка мала значний вплив на розвиток доктрини міжнародного права і у підсумку змінила світовий лад. До найбільш відомих праць цього періоду належить Декларація абата А. Грегуара (Grégoire), праці французьких фізіократів (що були прихильниками ідей космополітизму (Ж. Мельє, Ш. д'Авенштайн)) й праці відомих французьких гуманістів (А. Дюнан (Dunant)). Згадані ідеї склали підґрунтя для становлення основних принципів міжнародного права.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні філософсько-правових основ міжнародного права, висвітлених у творах представників французької доктрини міжнародного права ХХ століття.

Література:

1. Bossuet J. B. Politique tirée des propres paroles de l'Écriture sainte à Monseigneur le Dauphin. Paris: l'Académie royale des Inscriptions et Médailles, 1709. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k103256m.image> (дата звернення: 21.12.2021).
2. Мережко О. Історія міжнародно-правових вчень. К, 2006. 494 с.
3. Ehrard J. Abbé de Saint-Pierre. Projet pour rendre la Paix perpétuelle en Europe / заг. ред. S. Goyard-Fabre. Paris: Garnier, 1981. С. 451-452.
4. Frey D. La guerre et la paix perpétuelle de l'abbé de Saint-Pierre À Rousseau. Revue de sciences religieuses. 2012. № 86/4. С. 455-473. URL: <https://journals.openedition.org/rsr/1380> (дата звернення: 05.01.2022).
5. Spector C. Le Projet de paix perpétuelle : de Saint-Pierre à Rousseau. Paris: Vrin, 2008. URL: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01790764/document> (дата звернення: 05.01.2022).
6. Helvétius C.A. De l'esprit. Paris: Chez Durand, 1758. 643 с. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/De_l_esprit/lfw1AQAAMAAJ?hl=en&gbpv=1&printsec=frontcover (дата звернення: 03.10.2024).
7. Focsaneanu L. Esquisse d'un droit international sans obligation ni sanction. Un essai de droit des gens phénoménologique. *Études internationales*, 1977. № 3. С. 447-477.

8. Montesquieu Ch. De l'esprit des lois. Paris: Éditions Gallimard, 1995. 560 с. URL: https://archives.ecole-alsacienne.org/CDI/pdf/1400/14055_MONT.pdf (дата звернення: 05.01.2022).
9. М. Філософсько-правові основи міжнародного права у творах Ш. Монтеск'є та Г. Гегеля. Проблеми філософії права. Том 1. К., 2003. С. 103-106.
10. Rousseau J. Du contrat social ou principes du droit politique. Genève: Bibliothèque numérique romande. 173 с. URL: https://ebooks-bnr.com/ebooks/pdf4/rousseau_du_contrat_social.pdf (дата звернення: 05.01.2022)
11. Мартиновський Д. Міжнародні правові стандарти в конституційному праві України. дис.канд. юрид. наук : 12.00.02. Національний авіаційний університет ун-т. Київ, 2020. 238 с.
12. Теліпко В.Е, Овчаренко А.С. Міжнародне публічне право. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.
13. D'Avenstein G. L. S. Principes de la législation universelle. 1776. URL: <https://www.catawiki.com/no/l/17777465-georg-ludwig-schmid-d-avenstein-principes-de-la-legislation-universelle-1776> (дата звернення: 23.10.2021)
14. Dunant H. Un souvenir de Solférino. Genève: CICR. 147 с. URL: <https://www.icrc.org/fr/doc/assets/files/publications/icrc-001-0361.pdf> (дата звернення: 23.10.2021).
15. Короткий Т., Доценко М. На варті гуманності. Женевські конвенції 1949. 2020. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/na-varti-gumannosti-zhenevski-konvenciyi-1949.html> (дата звернення: 23.10.2021).

Mykytenko O. Formation and development of the French doctrine of international law in the second half of the XVII century – XIX century

Summary. The article analyzes the leading ideas of the French doctrine of international law in the period from the second half of the 17th century until the end of the 19th century. The purpose of the article is to analyze the works of French lawyers, philosophers, thinkers, whose activities fell on the outlined period, with the aim of highlighting the leading ideas of French doctrine, significant for modern international law. Research methods: historical and legal, aimed at the study of primary sources belonging to the history of the French doctrine of international law; comparative, aimed at comparing legal positions within the framework of the French doctrine of international law with the aim of identifying their general and specific aspects. It has been found that a certain period of the formation of the French doctrine of international law is characterized by a significant progress in the development of doctrinal ideas of renouncing armed conflicts, the absence of wars, resolving disputes by peaceful means, establishing eternal peace and founding the union of European states. Bossuet supported the ideas of the unity of humanity and the rule of peace. The project of abandoning armed conflict resolution and eternal peace and the concept of establishing an international community of European states was proposed by Abbot de Saint-Pierre. The works of Helvétius, who defined the establishment and preservation of peace as the true interest of peoples, substantiated the doctrine of international morality and international law in the contemporary international community, have been studied. The ideas of rationalism that were reflected in the international legal views of Montesquieu have been analyzed: the existence of reason as the fundamental source of law, the natural nature of the laws of causality, the desire to live in peace, the satisfaction of basic physiological needs, the conflict of desires as a prerequisite for creating norms of positive law. The main principles of creating a rational system of law, declared by Rousseau, which became the prerequisites for the development of international humanitarian law: compliance with human nature, the internal relationship between war and conquest

and the despotism of rulers, the cessation of wars and the creation of prerequisites for sustainable peace, have been researched. It has been grounded that the ideas expressed in the works of great educators formed the basis of the ideological foundation of the Great French Revolution of 1789–1793, which changed the world order and had a significant impact on the development of the doctrine of international law. The most significant works of this period include the Declaration of Abbot A. Grégoire, the works of French physiocrats (supporters of the ideas of cosmopolitanism (Mellieu, d'Avenstein)) and the works of famous French humanists (A. Dunant).

Key words: French doctrine, international law, development of doctrinal ideas, rejection of armed conflicts, settlement of disputes by peaceful means, establishment of eternal peace, foundation of the union of European states.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

УДК 341.24; 341.231.14
DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2024.32.02>

ЗАМУЛА А. Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного
та європейського права
Національного авіаційного університету

ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЇ ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЖІНОК

Анотація. У статті аналізується історичний розвиток концепції прав жінок та її вплив на формування міжнародних стандартів у цій сфері. Розглянуто основні етапи боротьби за рівність статей, починаючи з раних суспільних рухів і закінчуючи сучасними правовими нормами та міжнародними угодами. Авторкою детально досліджуються основні міжнародно-правові документи, такі як Декларація прав людини, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) та інші важливі міжнародні угоди, що вплинули на становлення прав жінок на глобальному рівні. Особливу увагу приділено сучасним викликам та перспективам подальшого розвитку прав жінок, включаючи питання гендерної рівності, заборони насильства щодо жінок і економічної справедливості. Стаття має на меті надати всебічне розуміння еволюції прав жінок та підкреслити важливість міжнародної співпраці у забезпеченні їхніх прав і свобод, адже особливе місце в комплексі прав людини посідають права такої вразливої категорії населення, як жінки. Будучи невід'ємною частиною прав людини, вони, проте, не достатньою мірою реалізуються в жодній державі. Актуальність звернення до вивчення цієї проблематики зумовлена такими чинниками: зміною пріоритетів міжнародного співтовариства у співпраці щодо реалізації прав людини, зокрема, готовністю держав цілком і повністю здійснювати закріплені в міжнародних договорах права жінок; визначенням як одного з основних напрямів діяльності всієї системи ООН питання рівного становища чоловіків і жінок; необхідністю уніфікації міжнародних інструментів і механізмів реалізації та захисту прав жінок; вивченням, узагальненням і впровадженням досвіду зарубіжних держав щодо реалізації принципу рівноправності чоловіків і жінок. Огляд міжнародних стандартів прав жінок є ключовим для розуміння того, як світова спільнота працює над подоланням дискримінації і забезпеченням рівних прав для жінок. Цей контекст дозволяє оцінити прогрес, виявити існуючі проблеми та спрогнозувати можливі напрямки подальшого розвитку в цій сфері.

Ключові слова: міжнародні стандарти, права жінок, еволюція становлення, гендерна рівність, міжнародна співпраця.

Постановка проблеми. Попри значні успіхи у формуванні і впровадженні міжнародних стандартів прав жінок, існують певні розбіжності у їх реалізації на національному рівні, що впливають на досягнення реальної рівності. Ключовими аспектами проблеми є: 1. Еволюція концепції прав жінок, де підкреслюється актуальність тези, що ідея прав жінок пройшла довгий шлях розвитку, починаючи з перших феміністичних рухів і до сучасних міжнародних ініціатив. Важливо виявити, як соціальні, політичні і економічні зміни вплинули на формування сучасного розуміння прав жінок. 2. Формування міжнародних стандартів, яке почалося з таких важливих документів, як Декларація прав людини (1948) і Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) (1979). Ці документи встановлюють базові принципи і зобов'язання для держав, але їх впровадження і виконання часто ускладнюється різними факторами. Потрібно розуміти, як ці стандарти були розроблені, і як вони адаптуються до нових викликів. 3. Впровадження і моніторинг. Необхідно осмислити, яким чином міжнародні організації, зокрема, такі як ООН, забезпечують виконання стандартів у сфері прав жінок; які механізми моніторингу та звітності використовують для оцінки прогресу; які проблеми виникають у процесі впровадження стандартів на національному рівні. 4. Розбіжності між зобов'язаннями і реальністю. Попри формальні зобов'язання на міжнародному рівні, реальна ситуація прав жінок в окремих країнах часто відстає від стандартів. Соціально-культурні та економічні фактори, включаючи традиційні норми і дискримінаційні практики, перешкоджають реалізації прав жінок. 5. Сучасні виклики. У сучасному світі існують нові виклики, такі як «онлайн-насильство», економічна нерівність та політична репрезентація. Дослідження потребують міжнародні стандарти, які можуть адаптуватися до нових реалій для більш ефективного забезпечення прав жінок. Ця проблема є багатогранною і вимагає комплексного підходу для аналізу як питання еволюції ідеї забезпечення прав жінок, так і міжнародних зусиль для їх захисту та визначення ефективних стратегій для подолання існуючих перешкод на шляху до гендерної рівності.

Стан дослідження. У дослідженні різних аспектів цієї теми було використано і враховано праці таких вчених, як: М. О. Баймуратов, М. В. Буроменський, О. Р. Дашковська, Л. Г. Заблоцька, К. Б. Левченко, В. В. Мицик, А. Л. Федорова, К. І. Чижмарь та інші. Однак, незважаючи на численні дослідження в цій галузі, багато питань залишаються невирішеними і потребують подальшого вивчення та вирішення.

Метою статті є комплексний аналіз історичного розвитку концепції прав жінок та міжнародних стандартів, що їх забезпечують.

Виклад основного матеріалу. Давньогрецький філософ Платон був одним із перших, хто висловився за необхідність гендерної рівності в суспільстві. У своїй праці «Держава» Платон висунув ідею рівності між чоловіками та жінками: «Істоти чоловічої та жіночої статі мають однакові природні

властивості, і за самою своєю природою як чоловіки, так і жінки можуть брати участь у всіх справах» [1, с. 251]. Але ця ідея є більш авторитарною, ніж демократичною, оскільки Платон визнає рівність лише двох найкращих – правителя та вартового. Він також виступав за спільність жінок, дітей і побуту, регулювання шлюбних відносин, «державне» виховання дітей.

На відміну від Платона, Аристотель був мислителем, який встановив «біологічну парадигму» для інтерпретації жінок. Він розглядав чоловіків як активні форми, а жінок – як пасивні субстанції, тіла [2, с. 383]. Аристотель вважав, що жінки є нижчими істотами порівняно з чоловіками, а тому, на його думку, сімейні стосунки мають ґрунтуватися на домінуванні чоловіка над жінкою, але він наголошував, що жінки не є рабнями чоловіків. Оскільки жінки в принципі здатні приймати соціально-політичні рішення, то вони вищі за рабів [2, с. 377, 398, 400]. Аристотель захищав сувору моногамію, стверджуючи, що чим міцніша сім'я, тим міцніша держава.

Епоха Відродження дещо змінила культуру і суспільну свідомість Європи. Ренесансний гуманізм ставився до чоловіків і жінок однаково, що стало об'єктивною передумовою для виникнення ідеї жіночої рівноправності. Видатні гуманісти того часу з великою повагою ставилися до жінки, її думок та духовного світу. Це підтверджується тим, що багато творів Данте, Петрарки і Боккаччо були присвячені жінкам, участі жінок в обговоренні наукових і літературних тем, а також їх залученням до гуманістичного руху, зокрема до боротьби за жіночу освіту (Сфорца).

Ш. Монтеск'є ще більше підірвав феодальні погляди на роль жінки в суспільстві у своїй знаменитій праці «Дух законів». Він стверджував, що управління суспільством є природною властивістю жінок. Крім того, він стверджував, що жінки однаково успішно керують країнами з поміркованим режимом і авторитарними державами [3].

Жан-Жак Руссо зробив важливий крок у подальшому розвитку суспільно-політичних поглядів на жінку. Він вважав, що всі люди народжуються вільними і що відмовитися від свободи означає «..... зректися людської гідності, людських прав і навіть людських обов'язків» [4]. Утверджуючи права кожної людини, її свободу і рівність перед законом, Руссо проголосив принцип рівноправності чоловіка і жінки: «У всьому, що не стосується статі, жінка рівна з чоловіком» [4].

Ідеологи буржуазної революції проголосили настання нової ери – ери прав людини – і відкинули тотальну, нібито божественну і священну всемогутність монархів над підданими, чоловіків над жінками. Натомість вони проголосили свободу і рівність усіх перед законом. По суті, такий підхід передбачає перегляд всієї сукупності владних відносин. Вони мають бути трансформовані від відносин панування і підкорення до відносин рівності.

Французький філософ і просвітитель Ж. Е. Кондорсе в праці «Про допуск жінок до громадянських прав» виступав за надання жінкам права голосу і свободи обирати будь-яку посаду. Він писав: «Ми повинні вважати, що одним з найважливіших результатів прогресу людської думки для

загального щастя є повне усунення забобонів, які спричиняють нерівність прав між статями, нерівність, яка є шкідливою навіть для тієї сторони, на користь якої вона встановлена» [5].

Боротьба за права жінок набула цілеспрямованих форм лише у XVIII ст., коли французькі революціонери вперше в історії людства висунули вимоги рівноправ'я жінок у вигляді «Декларації прав жінки і громадянки» (1789). Олімпія де Гуж – поборниця прав жінок, драматург, автор Декларації закликала всіх жінок пробудитися, з'єднатися і протистояти «безглузду і тиранії... грубій фізичній силі силу розуму і справедливості». Під час якобінського терору її було страчено. Саме їй належить вислів: «...усі громадянки і всі громадяни, відповідно до своїх здібностей, мають бути допущені до всіх громадських місць, відзнак, посад; тільки відмінність між їх чеснотами і талантами повинна служити критерієм при їх виборі. Жінка має право вийти на ешафот, зійти на трибуну: їй слід було б мати обидва ці права» [6].

Однак більш організованого характеру рух набув лише у 40-х роках XIX ст. Шарль Фур'є зробив важливий внесок у розвиток жіночого питання у XIX столітті, першим висунувши ідею про те, що «ступінь емансипації жінок є природною мірою загального визволення» [7]. Жінка має стати цілком рівноправним членом суспільства, в якому не буде «виключення жінок із галузі медицини і освіти, зведення їх діяльності до шиття і горщика» [7].

Саме в цей період почали з'являтися перші національні та міжнародні жіночі організації, переважно феміністичні, які виступали за рівні права чоловіків і жінок. Феміністичні організації не спиралися на широкий жіночий рух, а їхня боротьба за рівність між чоловіками та жінками виражалася переважно у формі петицій до уряду. Наприклад, О. Коллонтай, описуючи тогочасні феміністичні організації, зазначала, що їхнім звичним гаслом було «Єдність усіх жінок у боротьбі за чисто жіночі права» [8, с. 3].

У 1888 році була створена перша постійна міжнародна жіноча організація – Міжнародна рада жінок, на основі об'єднання національних жіночих феміністських організацій [9].

Слід зазначити, що в історичній ретроспективі саме боротьба жінок за свої права призвела до появи феміністичної філософії в сучасному розумінні. Термін «фемінізм» (фр. *feminisme*, від лат. *femina* – жінка) вперше з'явився в англійській мові у 1880-х роках для позначення тих, хто виступав за рівні юридичні та політичні права для чоловіків і жінок.

Фемінізм виник як модне літературне захоплення, а згодом став катализатором усвідомлення жінками свого нерівного правового статусу спочатку у трудових відносинах, потім у державно-політичних відносинах, а також у суспільстві та сім'ї. Водночас розвиток феміністичної думки був не лише непослідовним, але й часто супроводжувався глибокими теоретичними розбіжностями, пов'язаними зі змішаним корінням фемінізму – ліберальною та соціалістичною традиціями «чоловічої» політичної теорії [10, с. 88]. Таким чином, замість того, щоб трактувати фемінізм як єдину

теорію, сучасні автори інтерпретують його як різноманітні феміністичні позиції. Найвідомішими феміністичними позиціями є лібералізм, марксизм і радикалізм. Згідно з лібералізмом, оскільки жінки – такі ж раціональні істоти, як і чоловіки, вони повинні користуватися тими ж юридичними і політичними правами.

При історичному вивченні фемінізму дослідники виділяють три основні хвилі: боротьба за політичні права – XIX – початок XX століття; боротьба за права та рівні можливості – 1920–1960-ті роки XX століття; модерний фемінізм – початок 1970-х років, боротьба проти насильства та завуальованих форм дискримінації. Феміністки виступають проти обмеження прав, заперечення рівності, патріархальних відносин, ідеології жіночої долі, подвійних моральних стандартів поведінки чоловіків і жінок, насильства над жінками [11].

Міжнародний симпозіум у 1999 році, присвячений теорії та методам, що використовуються в міжнародному праві, серед семи напрямів (методів), зокрема, визначив «феміністичну юриспруденцію», основною метою якої мав бути аналіз впливу міжнародних норм на становище жінки в державі, і яка проявляється у вигляді системи ґендерного домінування, спрямованої на радикальне викорінення дискримінації жінок [12, с. 45].

Слід зазначити, що юристи, соціологи, політики та політологи неодноразово піднімали ці феміністичні або ґендерні питання в наукових працях і в засобах масової інформації.

Міжнародно-правове регулювання питань, пов'язаних зі статусом жінки в суспільстві, було здійснено на Гаазькій міжнародній конференції 1902 року, яка розглянула колізії в законодавстві різних країн та ухвалила рішення про підписання конвенцій з приводу шлюбу, розлучення та опікунства.

У 1904 та 1910 роках було підписано Конвенцію про боротьбу з торгівлею жінками та дітьми. У цей же період міжнародна спільнота зробила перші спроби врегулювати право жінок на працю. 1890 року в Берліні відбулася перша Міжнародна конференція з охорони праці. Конференція була ініційована німецьким імператором Вільгельмом II, який діяв під тиском масового страйкового руху, під час якого поряд з іншими вимогами робітники наполягали на міжнародно-правовій регламентації праці. Серед інших питань на конференції обговорювалася регламентація праці жінок. Однак винесення цих питань до розгляду не призвело до практичних результатів.

На Бернській конференції, в якій взяли участь 13 країн, була прийнята Конвенція про заборону нічної праці жінок на всіх промислових підприємствах, де працює понад 10 осіб. Хоча Конвенція була ратифікована деякими країнами-учасницями, на практиці вона так і не була реалізована. На Другій Бернській конференції 1913 року були розроблені проекти конвенцій про обмеження робочого часу для жінок і дітей та про заборону нічної праці підлітків. Однак ці проекти не були прийняті [12, с. 44–48].

Після Першої світової війни в деяких країнах жінкам були надані політичні права. У 1918 році таких країн налічувалося 13 [13, с. 71].

У свою чергу, Статут Ліги Націй містив положення про справедливі умови праці для всіх незалежно від статі і про заборону торгівлі жінками. Так, ст. 23 (пункт «а») Статуту Ліги Націй зобов'язувала її членів «докладати зусиль до забезпечення і збереження справедливих і гуманних умов праці для чоловіка, жінки та дитини на своїх власних територіях, а також і в усіх країнах, на які поширюються їх торговельні та промислові відносини, і до створення і утримання з цією метою необхідних міжнародних організацій» [13, с. 71].

Однак принцип рівноправ'я жінок та чоловіків не було проголошено ані в Статуті Ліги Націй, ані в Статуті Міжнародної Організації Праці, що була складовою частиною системи Ліги Націй, хоча в Статуті МОП одним із завдань було проголошено захист праці дітей, підлітків та жінок.

У 1933 р. в Женеві була укладена Міжнародна Конвенція про боротьбу із торгівлею повнолітніми жінками зі змінами, внесеними в неї Протоколом, прийнятим Генеральною Асамблеєю ООН 20 жовтня 1947 року. Конвенція зобов'язує сторони надавати взаємну правову допомогу, в тому числі інформацію про професійних торговців жінками та дітьми. Конвенція передбачає боротьбу з торгівлею повнолітніми жінками.

Питання про правове становище жінок (політичні і цивільно-правові аспекти) вперше були розглянуті Лігою Націй на 16-й сесії Зборів у 1935 році. Збори Ліги Націй звернулися до держав-членів з проханням розглянути це питання і висловити свої думки. До роботи були залучені також міжнародні жіночі організації, яким було запропоновано висловити свої міркування з питання політичних і громадянських прав жінок. На основі відповідей, отриманих від урядів і міжнародних організацій, був складений звіт, що містив інформацію про право жінок балотуватися і бути обраними до вищих і місцевих органів влади, право обирати місце проживання, право на опіку над дітьми і т.д. У 1937 році Ліга Націй вирішила опублікувати докладне дослідження про становище жінок в різних країнах, приділивши особливу увагу чинному національному законодавству та його застосуванню на практиці. Для цього було створено Комітет експертів, але його роботу перервала війна [14, с. 153].

У першій половині ХХ століття Міжнародна організація праці (МОП) ухвалила три конвенції про охорону праці жінок: Конвенція № 3 про працю жінок до і після пологів, що зачіпала питання про відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами, Конвенція № 4 про працю жінок у нічний час, що була переглянута у 1934 році, і Конвенція № 45 про застосування праці жінок на підземних шахтах будь-якого виду. Ці конвенції були ратифіковані лише кількома державами-членами і рідко застосовувалися на практиці. Водночас Міжнародна організація праці не розглядала питання рівної винагороди чоловіків і жінок за працю рівної цінності, а дискримінація жінок була особливо помітна у сфері трудових відносин.

Як бачимо, ані Статут Ліги Націй, ані Статут МОП не містили принципу рівноправ'я чоловіків та жінок, що вперше знайшов своє

відображення у Статуті ООН. У преамбулі Статуту Організації Об'єднаних Націй говориться: «Ми, народи Об'єднаних Націй, сповнені рішучості ... знов ствердити віру в основні права людини, в гідність та цінність людської особистості, в рівноправ'я чоловіків та жінок ... вирішили об'єднати наші зусилля для досягнення цих цілей» [15, с. 7].

У статті 1 Статуту ООН завдання досягнення міжнародного співробітництва «у заохоченні та розвитку поваги до прав людини та основних свобод для всіх, без розрізнення за расою, статтю, мовою, релігією» стають в один ряд з основним завданням ООН щодо підтримки «міжнародного миру та безпеки». Принцип рівноправності чоловіків та жінок розвивається потім у низці статей Статуту. Так, у статті 8 Статуту ООН зафіксовано, що «Організація Об'єднаних Націй не встановлює ніяких обмежень стосовно права чоловіків та жінок брати участь у будь-якій якості і на рівних умовах в її головних та допоміжних органах» [16, с. 8]. У статті 13 Статуту ООН Генеральній Асамблеї пропонується організувати дослідження і робити рекомендації з метою сприяння «...здійсненню прав людини та основних свобод для всіх, без розрізнення за расою, статтю, мовою, релігією». Стаття 55 Статуту ООН також передбачає, що Організація Об'єднаних Націй повинна сприяти «загальній повазі і дотриманню прав людини і основних свобод для всіх, без розрізнення за расою, статтю, мовою, релігією», і що це повинно розглядатися у зв'язку зі статтею 56, за якою всі члени Організації зобов'язуються здійснювати колективні та самостійні дії у співробітництві з Організацією для досягнення цілей, вказаних у статті 55. Стаття 62 Статуту Організації Об'єднаних Націй, де йдеться про функції та повноваження Економічної та Соціальної Ради підкреслює, що «Рада має право робити рекомендації щодо заохочення поваги і дотримання прав людини та основних свобод для всіх». Нарешті, стаття 68 Статуту Організації Об'єднаних Націй передбачає, що «Економічна і Соціальна Рада засновує комісії в економічній і соціальній областях і в галузі заохочення прав людини, а також інші комісії, які можуть бути необхідні для виконання її функцій». Це питання також конкретно згадується в статті 76 Статуту ООН, де зазначено, що однією з основних цілей міжнародної системи опіки є сприяння «повазі прав людини і основних свобод для всіх, без розрізнення за расою, статтю, мовою, релігією...» [16, с. 8].

У подальшому цей принцип було включено до Загальної декларації прав людини 1948 р., Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. та практично до всіх основних конвенцій щодо прав людини. Треба зазначити, що у всіх цих документах закріплені права людини, а принцип рівності передбачає юридичні основи, аби жінки користувались цими правами в повному обсязі [17].

У 1967 році Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй взяла на себе провідну роль у боротьбі з дискримінацією за ознакою статі, прийнявши спеціальну Декларацію про ліквідацію дискримінації щодо жінок.

Документ визначає дискримінацію наступним чином: «Дискримінація щодо жінок, що призводить до заперечення або обмеження їх рівноправності з чоловіками, є несправедливістю у своїй основі» [18]. Таким чином, зміст дискримінації за принципом статі зводиться тут до «заперечення або обмеження» рівноправності жінок з чоловіками. Таке загальне визначення в принципі справедливе, але воно є лише загальним визначенням, і тому потребує подальшої теоретичної розробки. Відтак, поняття гендерної дискримінації має включати також формальний характер наданих жінкам прав. Тобто, окрім заперечення та обмеження рівності жінок з чоловіками (без відповідних гарантій), воно має включати також обов'язок захищати особливі права жінок. Дискримінація жінок несумісна зі Статутом Організації Об'єднаних Націй, Статутом Міжнародної організації праці, ЮНЕСКО та інших спеціалізованих установ ООН. Вона суперечить Загальній декларації прав людини 1948 року, Пактам про права людини 1966 року, Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року та іншим міжнародним документам з прав людини. Тому принцип рівності жінок може бути досягнутий лише шляхом ліквідації дискримінації за ознакою статі на національному рівні. Четверта Всесвітня конференція зі становища жінок, що відбулася в Пекіні в 1995 році, прийняла детальну програму таких заходів у своєму підсумковому документі «Дії в ім'я рівності, розвитку і миру». Програма ґрунтується на гендерному підході до принципу рівних прав чоловіків і жінок, а боротьба з бідністю є головною метою міжнародного захисту прав людини [19, с. 37].

Таким чином, міжнародний захист прав жінок полягає у забезпеченні рівних з чоловіками прав у всіх сферах політичного, економічного і культурного життя, освіти, соціальних прав, громадянства і сімейних відносин шляхом імплементації міжнародно-правових норм у внутрішнє законодавство держав, визнання і захисту особливих прав жінок щодо шкідливого для їхнього здоров'я виробництва, охорони інтересів материнства і дитинства та визнання рівності всіх жінок без розрізнення раси, статі, мови і релігії.

Висновки. Права жінок – це «можливості з певною специфікою», що включають реалізацію принципів рівності та справедливості в розумінні та здійсненні цих прав. Ці можливості необхідні для існування та розвитку жінок, а також для забезпечення гендерної рівності з урахуванням спеціальних положень та захисту з боку держави, підкріплених міжнародними стандартами. Питання прав жінок було предметом політичної та правової теорії в минулому, еволюціонуючи від патріархальних уявлень про місце жінки в суспільстві до егалітарних підходів.

XXI століття ознаменувалося закріпленням та реалізацією так званих «універсальних прав», які враховували особливості жінки, і вимагали особливого гендерно-чутливого підходу (наприклад, заборона сексуального насильства). Визнано, що деякі з прав людини належать виключно жінкам (наприклад, право на материнство). Необхідною була увага до тих сфер,

де існувала дискримінація, наслідком чого стало застосування програм «позитивної дискримінації». В ХІХ–ХХ ст. найважливішим був акцент на рівності як аргументі на користь того, що всі права людини мають бути закріплені і за жінками. На початку ХХІ століття виключне значення мав наголос на особливостях жінки. Видається необхідним і доречним змістити акцент з узагальненого поняття «жінка» на поняття «гендер», визнавши, що вся структура суспільства і всі відносини між чоловіками і жінками потребують докорінного реформування.

Поняття гендерної рівності визначається як комплексне правове поняття, яке включає: рівні права, обов'язки та можливості для людей з різною гендерною ідентичністю; рівність їх статусів, створення однакових умов для реалізації всіх прав людини та розвитку їхнього потенціалу; забезпечення рівної участі в суспільному житті та політиці і доступу до певних матеріальних і нематеріальних благ, а також цінностей, що ґрунтуються на принципах справедливості, толерантності та інклюзивності. Ідеологічною і теоретичною основою гендерної теорії став фемінізм, історичний розвиток якого пройшов шлях від боротьби за політичні права жінок і фактичну юридичну та соціальну рівність між чоловіками і жінками до соціокультурного конструювання гендеру та гендерної ідентичності.

Література:

1. Платон. Держава. URL: <http://psylib.org.ua/books/plato01/26gos03.htm>.
2. Аристотель. Політика. URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm>.
3. Філософсько-правові погляди Шарля Луї Монтеск'є «Про дух законів». URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21060/1/ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ%20ПОГЛЯДИ%20ШАРЛЯ.pdf>.
4. Руссо Ж.-Ж. Про суспільний договір або принципи політичного права. URL: <http://litopys.org.ua/rousseau/rous06.htm>.
5. Кондорсе Ж.Л. Ескіз історичної картини прогресу людського розуму. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/f8b97f50-f619-4fd4-84dc-d2fedbc7419e>.
6. Левченко К.Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку. Харків: НУВС, 2001. 348 с.
7. Фур'є Ш. Новий господарський і соціально-економічний світ. URL: <https://studentam.net.ua/content/view/5174/132/>.
8. Емансипація та кохання жінки-трудівниці. URL: https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/vplyvovi_svit/emansipatsiya-ta-kohannya-zhinki-trudivnitsi-134999.html.
9. Становлення жіночого виборчого права в США ХІХ-ХХ століття. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/20.pdf>.
10. Баймуратов М.О. Захист прав жінок і дітей у період кризових ситуацій та міжнародне право: монографія. Одеса: Юридична література, 2003. 310 с.
11. Robertson A. Human Rights in world. URL: <https://archive.org/details/humanrightsinwor0000robe>.
12. Боднар С.Б. Рівність та рівноправність: діалектична єдність. *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Серія «Правознавство»*. Т. 3. 2012. С. 44–48.

13. Міжнародне публічне право: практикум / відп. ред. Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерський. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 71.
14. Болотіна Н. Гендерний розвиток і соціальне право України: концептуальні засади. Рівність жінок і чоловіків в Україні: Правові аспекти: Матеріали між-нар. наук.-практ. конф. Київ, 2001. С. 151–162.
15. Опольська Н.М., Бабой А.М., Бабой В.С. Міжнародний захист прав людини: навчальний посібник. Вінниця: Твори. 2021. 408 с.
16. Концепція захисту прав людини в Статуті ООН. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9813/1/Asiryn.pdf>.
17. Посібникзосвітивобластіправлюдинизаучастімолоді. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/international-covenant-on-economic-social-and-cultural-rights>.
18. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, December 18, 1979, New York URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201249/v124>.
19. The Beijing Declaration and the Platform for Action. UN, NY, 1996. P. 37.

Zamula A. Evolution of the idea and international standards for ensuring women's rights

Summary. The article analyzes the historical development of the concept of women's rights and its impact on the formation of international standards in this area. The main stages of the struggle for gender equality, starting with early social movements and ending with modern legal norms and international agreements, are considered. The author analyzes in detail the main international legal documents, such as the Declaration of Human Rights, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW) and other important international agreements that have influenced the development of women's rights at the global level. Particular attention is paid to current challenges and prospects for further development of women's rights, including gender equality, prohibition of violence against women and economic justice. The article aims to provide a comprehensive understanding of the evolution of women's rights and emphasize the importance of international cooperation in ensuring their rights and freedoms, as the rights of such a vulnerable category of the population as women occupy a special place in the complex of human rights. While being an integral part of human rights, they are not sufficiently realized in any country. The relevance of addressing this issue is due to the following factors: changing priorities of the international community in cooperation on the realization of human rights, in particular, the readiness of states to fully implement the rights of women enshrined in international treaties; identification of the issue of equal status of men and women as one of the main activities of the UN system; the need to unify international instruments and mechanisms for the realization and protection of women's rights; study, generalization and implementation of the experience of foreign countries. A review of international standards of women's rights is key to understanding how the global community is working to overcome discrimination and ensure equal rights for women. This context allows us to assess progress, identify existing problems and predict possible directions for further development in this area.

Key words: international standards, women's rights, evolution of formation, gender equality, international cooperation.

УДК 341.1/8:159.98:613
DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2024.32.03>

ФАСІЙ А. В.,

аспірантка кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я

Анотація. Стаття висвітлює важливість впливу психічного стану людини на її життєдіяльність, враховуючи вплив як на індивідуальному рівні, так і на суспільство в цілому. У зв'язку з цим робиться аналіз чинних міжнародних конвенцій, декларацій та стандартів у сфері психічного здоров'я, досліджується діяльність міжнародних організацій у сфері охорони психічного здоров'я. Теоретичне значення даного дослідження полягає у з'ясуванні комплексної природи права на охорону здоров'я, що дає змогу всебічно розкрити нові аспекти цього права, врахувати реалії сучасного світу та сприяти формуванню принципів, що відображають зв'язок між психічним здоров'ям і правами людини. Це допомагає прояснити взаємодію між соціальними та правовими аспектами психічного здоров'я та зробити внесок у розвиток міжнародного права, у якому психічне здоров'я можна визнати важливою складовою сферою правового регулювання. Практичне значення даного наукового дослідження полягає у визначенні перспективних напрямів діяльності міжнародних організацій, спрямованих на забезпечення права на доступ до психічного здоров'я в кризових ситуаціях і може стати основою для створення програм та ініціатив з підтримки психічного здоров'я. Сфера охорони психічного здоров'я потребує сучасної наукової тактики, яка включає: розробку інтегрованих підходів, які враховують психічне здоров'я разом із фізичним для покращення доступності та якості послуг; зосередження уваги на розробці та реалізації профілактичних програм для зниження ризиків і мінімізації наслідків психічних захворювань; поширення ініціатив щодо забезпечення рівного доступу до охорони психічного здоров'я для всіх, незалежно від соціального статусу, етнічної приналежності та місця проживання; впровадження цифрових інновацій, таких як телемедицина та мобільні додатки для полегшення доступу до охорони психічного здоров'я та моніторингу пацієнтів; впровадження глобальних кампаній та ініціатив для боротьби зі стигмою навколо психічних захворювань та підвищення обізнаності про важливість психічного здоров'я; забезпечення збільшення інвестицій і фінансування для підтримки досліджень, розвитку послуг і охорони психічного здоров'я; а також розширення міжнародного співробітництва та обміну досвідом між країнами для вдосконалення стратегій і політики у сфері психічного здоров'я. Ці перспективи розвитку сфери можуть сприяти встановленню більш відкритого, інклюзивного та ефективного підходу до встановлення та захисту права на психічне здоров'я на міжнародному рівні.

Ключові слова: психічне здоров'я, право на психічне здоров'я, міжнародна охорона психічного здоров'я, психічне благополуччя, захист прав людини, право на психічне здоров'я.

Постановка проблеми. Сьогодні, привернення увагу до питань охорони та захисту прав людини є безспірною тенденцією для міжнародної спільноти. При цьому, вразливість людини, її життя, здоров'я та охорони

прав та законних інтересів особливо звернули на себе увагу в умовах пандемії та збройної агресії на території України. Зростання стресу, депресії, тривоги та інших психічних захворювань стає суттєвою проблемою у світі. Глобалізація, соціальні конфлікти, економічні труднощі та інші фактори можуть негативно впливати на психічне здоров'я і ставити під загрозу добробут людей. Міжнародне право може створювати механізми для захисту осіб від таких загроз та забезпечення їх психічного благополуччя.

Психічне здоров'я є складовою частиною загального концепту прав людини. Міжнародні правові норми, такі як Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, визнають право на фізичне та психічне благополуччя. Дослідження цього питання направлене на визначення охорони та захисту цих прав у контексті психічного здоров'я.

Психічне здоров'я не зупиняється на національних кордонах [1]. Глобальні виклики, такі як пандемії, міграція та міжнародні конфлікти, можуть масово впливати на психічне здоров'я населення. Міжнародне право може встановлювати стандарти та механізми співпраці для управління глобальними аспектами охорони психічного здоров'я, що робить актуальним та своєчасним дослідження проблемних питань міжнародної охорони права на психічне здоров'я. Адже, дослідження у сфері міжнародно-правової охорони психічного здоров'я може сприяти розробці стандартів, протоколів та міжнародних норм, які визначають права та обов'язки держав у цій сфері. Це може стати основою для розробки міжнародних угод та конвенцій, направлених на захист психічного здоров'я.

Сьогодні метою досліджень питань міжнародної охорони права на психічне здоров'я є створення ефективних міжнародних механізмів та правових інструментів, щоб забезпечити адекватний захист та підтримку психічного здоров'я людей у всьому світі.

Актуальність дослідження міжнародно-правової охорони психічного здоров'я має теоретичну та практичну цінність. Теоретична цінність даного наукового дослідження полягає у можливості розширення та удосконалення теорії прав людини. Воно може розкривати нові аспекти, враховувати реалії сучасного світу та сприяти формулюванню принципів, які відображають взаємозв'язок психічного здоров'я та прав людини. Дослідження може допомагати у вивченні взаємодії між соціальними та правовими аспектами психічного здоров'я, сприяти розвитку міжнародного права, де психічне здоров'я може бути визнано як важлива складова сфера правового регулювання. Це може призвести до удосконалення та створення нових міжнародних норм і стандартів. Практична цінність дослідження полягає у визначенні правових основ для розробки та впровадження законодавства, спрямованого на захист психічного здоров'я, може бути підґрунтям для створення програм і ініціатив, направлених на підтримку психічного здоров'я на різних рівнях: від індивідів до спільнот та суспільства в цілому.

Стан дослідження. Право на психічне здоров'я в як одне із особистих немайнових прав розглядали в свої дослідженнях такі вчені, як: О. М. Бандурка, В. І. Борисова, І. В. Венедіктова, Н. О. Давидова, С. О. Сліпченко, Р. О. Стефанчук. Окремої уваги заслуговують праці Л. В. Красицької «Право громадян України на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність» (1999 р.), С. Б. Булеци «Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації: порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій та Чеській республіках» (2005 р.), Т. В. Ліснічої «Захист особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя, свободу та особисту недоторканність)» (2007 р.).

Проте, вищевказані дослідження стосувались, в більшій мірі, приватно-правової природи особистих немайнових прав, залишаючи малодослідженими питання міжнародної охорони права на психічне здоров'я.

Метою дослідження є аналіз та систематизації міжнародних юридичних інструментів, що забезпечують охорону права на психічне здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні, проблема здоров'я населення стала однією з ключових тем міжнародної наукової спільноти, вирішення якої має значний вплив на кількісні та якісні параметри майбутнього розвитку людства.

Психологічний стан суспільства акцентується відчуттям невизначеності щодо свого майбутнього, проявами агресивної поведінки та запальною реакцією на зовнішні фактори. Крім того, збільшилась кількість споживачів штучної стимуляції організму за допомогою лікарських препаратів, наркотичних речовин та екстремальної поведінки.

В умовах глобальних стресових ситуаціях, таких як поширення вірусного захворювання, карантинні обмеження, воєнний стан, збройна агресія, та індивідуальних – зміна місця проживання, втрата близьких, втрата роботи, майна, особливо страждає психічне здоров'я людини. Тому, сьогодні необхідним є створення теоретичного підґрунтя для розвитку системи правової охорони права на психічне здоров'я.

Психічне здоров'я входить до сфери наукового інтересу різних наук, серед яких: медицина, соціологія, право та інші. Так, медицина – зосереджує увагу на дослідженнях психічних процесів та розладів людини, а також їх лікування. Соціологія – досліджує вплив соціальних чинників на психічне здоров'я, включаючи роль суспільства та культури. Право – зосереджує увагу на можливостях людини реалізовувати свої права пов'язані із психічним здоров'ям, їх охороною та захистом.

В цьому контексті необхідно зазначити, що охорона права на психічне здоров'я в основному покладається на різні інститути права, серед яких можна виділити:

1. медичне право – визначає правові рамки для діагностики, лікування та захисту прав людей з психічними розладами. Воно регулює взаємодію медичних фахівців і пацієнтів, забезпечуючи надання адекватної та безпечної допомоги;

2. захист прав людини: інститут права, направлений на захист основоположних прав та свобод людини, включаючи право на життя та право на здоров'я;

3. право соціального забезпечення: направлене на забезпечення заходів для соціальної інтеграції та підтримки осіб з психічними розладами, сприяючи їхньому праву на повноцінне життя в суспільстві;

4. міжнародне право: міжнародне публічне право вивчає міжнародні стандарти у сфері охорони права на психічне здоров'я. Міжнародне приватне право вивчає суспільні відносини в сфері охорони здоров'я, що обтяжений іноземним елементом.

Тому, охорона права на психічне здоров'я вимагає комплексного підходу, який враховує як медичні, так і правові аспекти, спрямовані на забезпечення належного захисту прав, а також підтримки людини.

Сьогодні, навіть у світлі серйозних загроз, міжнародне співтовариство активно працює над розробкою сучасних стратегій для збереження та покращення психічного здоров'я населення. Застосування передових технологій у сфері охорони здоров'я сприятиме подовженню середнього віку населення у всьому світі, полегшенню стану організму при фізичних та психічних порушеннях, а також сприятиме загальному покращенню здоров'я. Зокрема, Всесвітня організація охорони здоров'я акцентує свою діяльність на пріоритетних аспектах збереження та зміцнення психічного здоров'я, особливо актуалізованих в контексті початку пандемії COVID-19.

Психічне здоров'я представляє собою стан психічного благополуччя, яке обумовлює можливість ефективного подолання стресових ситуацій у повсякденному житті, розвитку особистого потенціалу, успішному навчанню та професійній діяльності, а також активній участі у житті суспільства [2, с. 48]. Це важливий аспект загального здоров'я, яке лежить в основі індивідуальних та колективних можливостей щодо прийняття рішень, входження у взаємовідносини, а також можливості впливати на соціокультурне оточення. Психічне здоров'я, єднаючи в собі фізичне та психічне благополуччя, є не тільки основоположним правом кожної людини, але і невід'ємним чинником особистого, суспільного та соціально-економічного розвитку [3].

Щодо терміну «психічне здоров'я», Всесвітня організація охорони здоров'я визначає його як визначений рівень резерву емоційних та психічних ресурсів особистості, які дозволяють їй подолати несподівані стресові ситуації або труднощі, що виникають у окремих життєвих випадках [4].

Як влучно зазначають науковці Л. Гостин та Л. Гейбл, міжнародне право відіграє важливу роль у сфері охорони права на психічне здоров'я особистості, оскільки створює та легітимізує стандарти у сфері захисту прав особи на психічне здоров'я [5, с. 21]. Відповідні стандарти встановлюють єдність підходів та якість послуг у сфері охорони психічного здоров'я на міжнародному рівні. За допомогою них гарантується захист прав та інтересів пацієнтів у сфері психічного здоров'я, зменшуючи ризик

недобросовісного лікування. Крім того, стандарти сприяють взаємодії різних спеціалістів та наукових груп для комплексного розгляду питань психічного здоров'я.

Аналіз міжнародних декларацій та конвенцій, які стосуються права на психічне здоров'я, вказує на важливі тенденції та заходи, що направлені на захист та підтримку психічного здоров'я. Так, до основоположних міжнародних нормативних актів, які задають стандарти охорони прав на психічне здоров'я є: Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та культурні права, Конвенція про права людини із вадами, Декларація про права людини та психічного здоров'я, а також Резолюції та Рекомендації Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я та інші [6, с. 21].

Статті Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права визначають право на кожної особи на належний стан фізичного та психічного здоров'я. Держави-учасниці зобов'язані приймати заходи для покращення умов життя та психічного здоров'я населення [7].

Конвенція про права людини із вадами визнає право на психічне здоров'я для людей із вадами та вимагає заходів для забезпечення їхнього повноцінного участі в суспільстві [8].

Декларація про права людини та психічного здоров'я прийнята ВООЗ, ця декларація визначає права людини в сфері психічного здоров'я, включаючи право на гідність, недискримінацію, інформовану згоду та доступ до адекватних послуг [9].

Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я активно веде роботу з розробки рекомендацій та стандартів у сфері психічного здоров'я, що включають стратегії для поліпшення доступності та якості послуг.

Аналіз цих міжнародних документів свідчить про визнання важливості права на психічне здоров'я та встановлення зобов'язань для держав у забезпеченні його захисту та підтримки [10, с. 408–409].

Загалом міжнародні норми, що регулюють сферу охорони психічного здоров'я направлені на забезпечення рівних прав для всіх осіб щодо психічного здоров'я без будь-якої форми дискримінації, визнання права кожної людини на найвищий досягнутий стан фізичного та психічного здоров'я, спеціальний захист прав осіб, які можуть бути вразливими у контексті психічного здоров'я, наприклад, дітей, людей похилого віку, або осіб із особливими потребами, забезпечення права на інформовану згоду та конфіденційність у відносинах із спеціалістами з психічного здоров'я, заборону використання практик, що можуть призводити до психічних тортур, сприяння соціальній інтеграції та можливості для активної участі в суспільстві для осіб із порушеннями психічного здоров'я [11].

Міжнародні норми, що регулюють відносини у сфері охорони психічного здоров'я визначають основу для розробки політик, законодавства та програм, направлених на забезпечення міжнародної охорони відповідного права.

Крім міжнародних конвенцій, угод, резолюцій та рекомендацій важливу ролі у сфері охорони права на психічне здоров'я відіграють міжнародні

організації, які забезпечують охорону права на психічне здоров'я шляхом прийняття стратегій, розробки стандартів та надання підтримки. До таких організацій належать:

1. Всесвітня Організація Охорони Здоров'я, яка активно працює над розробкою міжнародних стандартів для оцінки та покращення ментального здоров'я. Вона сприяє обміну найкращими практиками та надає технічну підтримку державам у розробці та впровадженні національних програм з охорони психічного здоров'я;

2. Європейське Агентство з питань Ментального Здоров'я активно сприяє розвитку стратегій ментального здоров'я в Європейському просторі, забезпечуючи аналіз сучасного стану та рекомендації для вдосконалення систем охорони ментального здоров'я;

3. Міжнародна Організація праці вивчає вплив робочого середовища на психічне здоров'я та розробляє стандарти для покращення умов праці з метою запобігання стресовим ситуаціям та психічному вигоранню;

4. Європейська Комісія впроваджує програми та ініціативи для підтримки психічного здоров'я в Європейському Союзі, фінансуючи проекти, направлені на підвищення свідомості та надання послуг у сфері охорони психічного здоров'я;

5. Міжнародний Червоний Хрест та Червоний Півмісяць. Ці організації ведуть роботу з надання психосоціальної підтримки під час конфліктів та кризових ситуацій, допомагаючи відновленню психічного здоров'я постраждалих.

Всі вищезазначені міжнародні організації вносять значний вклад у розвиток міжнародних стандартів у сфері психічного здоров'я. Такі організації активно сприяють розробці стандартів, які визначають основні засади реалізації права на охорону психічного здоров'я [12, с. 65].

Міжнародні організації спільно працюють над розробкою та впровадженням стратегій для підтримки та захисту права на психічне здоров'я на різних рівнях глобальної спільноти.

Сьогодні, питання забезпечення права на охорону здоров'я є вкрай важливим через виклики сучасності, які впливають на психічне благополуччя особи та суспільства в цілому. Такими викликами є розповсюдження захворювань, таких як COVID-19, що викликає зростання психосоціальних проблем, включаючи стрес, тривожність та депресію. Карантинні обмеження можуть призводити до соціальної ізоляції та самотності, що негативно впливає на психічне благополуччя. Зростаюча роль цифрових технологій може призводити до залежності від гаджетів, та медійних продуктів, впливаючи на психічне здоров'я, особливо серед молоді. Економічні кризи та безробіття можуть пригнічувати емоційний стан особи та негативно впливати на психічне здоров'я населення, збільшуючи ризик розвитку різних психічних захворювань. Міжнародні конфлікти, збройна агресія та активна участь в бойових діях є факторами, що викликають негативні емоції, такі як страх, злість, агресію, жагу помсти та інші.

Довготривалість та сукупність відчуття негативних емоцій впливає на стан психічного здоров'я. Крім того, активні військові дії на певних територія створюють проблему доступу до психічної допомоги та послуг, що забезпечують ефективне лікування та підтримки особи.

Сфера охорони психічного здоров'я потребує сучасних наукових підходів, які включають: розвиток інтегрованих підходів, що враховують психічне здоров'я разом з фізичним, для покращення доступності та якості послуг; зосередження на розвитку та впровадженні програм профілактики для зменшення ризиків та попередження психічних захворювань; поширення ініціатив для забезпечення рівного доступу до охорони психічного здоров'я для всіх, незалежно від соціального стану, етнічної приналежності чи місця проживання; впровадження цифрових інновацій, таких як телемедицина та мобільні додатки, для полегшення доступу до психічної охорони та моніторингу стану пацієнтів; здійснення глобальних кампаній та ініціатив для боротьби зі стигмою навколо психічних захворювань та підвищення обізнаності щодо важливості психічного здоров'я; забезпечення збільшення інвестицій та фінансування для підтримки досліджень, розвитку послуг та надання психічної допомоги; збільшення міжнародної співпраці та обміну досвідом між країнами для вдосконалення стратегій та політик у сфері психічного здоров'я. Такі перспективи розвитку даної сфери можуть сприяти створенню більш відкритого, інклюзивного та ефективного підходу до міжнародної охорони права на психічне здоров'я.

Висновки. Охорона права на психічне здоров'я – це система заходів, направлених на забезпечення та підтримку психічного здоров'я громадян. Це охоплює різноманітні аспекти, включаючи попередження психічних розладів, усунення стигми щодо психічного здоров'я та підтримку для тих, хто стикається з психічними проблемами та розладами.

Сфера міжнародної охорони психічного здоров'я має глобальний характер в умовах боротьби суспільства із поширенням вірусних захворювань, карантинних обмежень, економічних криз, цифровізацією та міжнародними конфліктами. Зважаючи на дані фактори, що впливають на психічне благополуччя населення, міжнародні організації мають вчиняти дії направлені на аналіз сучасних викликів, сприяти розробці та уніфікації протоколів для надання психологічної підтримки в умовах кризових ситуацій, забезпечувати навчання фахівців у сфері психічного здоров'я, розвиток систем комунікації, що дозволяє швидко та ефективно поширювати інформацію щодо нових викликів, які можуть впливати на психічне здоров'я, створювати міжнародні платформи та програми для підтримки психічного здоров'я після кризових ситуацій.

Література:

1. Streltsova YJ, Streltsov YL, Kuzmin EE. The Evolving Idea of “Health” in the Legal Landscape: An Attempt to Identify Critical Aspects. *Wiad Lek.* 2021;74(11 cz 2):2954-2958. PMID: 35029562.

2. Психічне здоров'я особистості : підруч. для вищих навч. закладів / С. Д. Максименко, Я. В. Руденко, А. М. Кушнерьова, В. М. Невмержицький. Київ : «Видавництво Людмила», 2021. 437 с.
3. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Загальний коментар 14, Право на найвищий досяжний рівень здоров'я (2 сесія, 2000 рік). Текст див. в документі ООН E/C.12/2000/4 (2000): A Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies, U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.6 at 85 (2003).
4. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) від 22 лип. 1946 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_599.
5. Gostin L., Gable L. The Human Rights of Persons with Mental Disabilities: A Global Perspective on the Application of Human Rights Principles to Mental Health. *Maryland Law Review*. 2004. Vol. 63, Iss. 1. pp. 20-121.
6. Берн І., Езер Т., Коен Дж., Оверал Дж., Сенюта І. Права людини у сфері охорони здоров'я : практ. посіб. / за наук. ред. І. Сенюти. Львів : Вид-во ЛОБФ «Медицина і право». 2012. 552 с. URL: <http://medicallaw.org.ua/vydavnytstvo/praktychnyi-posibnyk-prava-liudyny-u-sferi-okhorony-zdorovia/2-mizhnarodni-standarti-prav-ljudini-v-sferi-okhoroni-zdorovja/22-osnovni-dzherela/>.
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН A/RES/2200 A (XXI). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
8. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.
9. Загальна декларація прав людини Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
10. Фасій А. В. Міжнародне законодавство у сфері охорони психічного здоров'я. *Приватне і публічне право в умовах війни: проблеми теорії та практики* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 листоп. 2023 р.) / відп. за вип. Б. В. Фасій ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : «Юридична література», 2023. С. 407-409.
11. Аналіз законодавства й політики у сфері психічного здоров'я в Україні. URL: <https://www.mh4u.in.ua/wp-content/uploads/2021/01/mh4u-mh-law-analysis-report-21122020-with-annexes.pdf>.
12. Сенюта І. Я. Право людини на охорону здоров'я та його законодавче забезпечення в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2006. 217 с.

Fasii A. International legal protection of mental health

Summary. The relevance of the research topic is attributed to global challenges, including the spread of the acute respiratory disease Covid-19, international conflicts, technological advancements, etcetera. The article emphasizes the significance of a person's mental state on their daily activities, considering its impact at both the individual and societal levels. To this end, the author analyzes current international conventions, declarations, and standards in the field of mental health and investigates the activities of international organizations working in this sphere.

Based on the research findings, recommendations for the activities of international organizations in the healthcare sector include: analyzing modern challenges, promoting the development of protocols for providing psychological support in crisis situations, providing

training for specialists in the mental health field, developing communication systems to allow for quick and effective dissemination of information on new challenges that may affect mental health, and creating international platforms and programs to support mental health after crisis situations.

The theoretical significance of this research lies in elucidating the complex nature of the right to healthcare, which makes it possible to comprehensively reveal new aspects of this right, take into account the realities of the modern world, and contribute to the formulation principles that reflect the relationship between mental health and human rights. This helps to clarify the interaction between the social and legal aspects of mental health and to contribute to the development of international law in which mental health can be recognized as an important constituent area of legal regulation. The practical significance of this scientific research lies in identifying promising areas for the activities of international organizations aimed at ensuring the right to mental health access in crisis situations and can be the basis for creating programs and initiatives to support mental health.

The field of mental health care requires modern scientific tactics including: the development of integrated approaches that take into account mental health along with physical health to improve the availability and quality of services; focusing on the development and implementation of prevention programs to reduce risks and minimize the effects mental illness; spreading initiatives to ensure equal access to mental health care for all, regardless of social status, ethnicity or place of residence; implementing digital innovations such as telemedicine and mobile applications to facilitate access to mental health care and patient monitoring; implementing global campaigns and initiatives to combat the stigma surrounding mental illness and to raise awareness of the importance of mental health; ensuring increased investment and funding to support research, service development and mental health care; and increasing international cooperation and exchange of experience between countries to improve strategies and policies in the field of mental health. These prospects for the field's development can contribute to establishing a more open, inclusive, and effective approach to establishing and protecting the right to mental healthcare internationally.

Key words: mental health, right to mental health, international mental health protection, mental well-being, protection of human rights, right to mental health.

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

УДК 344.22: 341.645.5
DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2024.32.04>

БРИНЗАНСЬКА О. В.,
кандидат юридичних наук,
Департаменту аналітичної
та правової роботи Верховного Суду

ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ НАВКОЛИШНЬОМУ ПРИРОДНОМУ СЕРЕДОВИЩУ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ЯК СЕРЙОЗНЕ ПОРУШЕННЯ ДОДАТКОВОГО ПРОТОКОЛУ ДО ЖЕНЕВСЬКИХ КОНВЕНЦІЙ, ЩО СТОСУЄТЬСЯ ЗАХИСТУ ЖЕРТВ МІЖНАРОДНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Анотація. Стаття присвячена оцінці заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу під час збройного конфлікту як серйозного порушення Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року.

Визначено, що поняття «порушення» та «серйозне порушення» Додаткового протоколу відрізняються між собою ступенем тяжкості. Констатовано, що у ст. 85 цього протоколу порушення положень статей про заборону застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу, не вказані серед *серйозних порушень*, які за ступенем тяжкості є воєнними злочинами. Натомість ці діяння є *порушенням* Додаткового протоколу, тобто менш тяжким діянням.

Встановлено, що заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу під час збройного конфлікту становить *серйозне порушення* Женевських Конвенцій та згаданого протоколу за тих обставин, якщо шкода поєднана з умисно вчиненими діяннями, що є причиною смерті або серйозного тілесного пошкодження чи шкоди здоров'ю, пов'язаними з: 1) нападом на цивільне населення; 2) порушенням заборони невибіркових нападів; 3) нападом на «установки або споруди, що містять небезпечні сили», що супроводжуються надмірністю шкоди, завданої цивільному населенню або цивільним об'єктам; 4) перетворенням необоронних місцевостей на об'єкт нападу у випадку, визначеному ч. 5 ст. 59 зазначеного вище протоколу.

Констатовано, що, враховуючи ознаки воєнного об'єкту, визначені у ч. 1 ст. 52 Додаткового протоколу, об'єкт навколишнього природного середовища, який за звичайних умов

є цивільним об'єктом, може набути ознак воєнного об'єкта у тому разі, коли його характер, розміщення, призначення або використання вносять ефективний внесок у воєнні дії і повне або часткове руйнування, захоплення чи нейтралізація яких за існуючих у даний момент обставин дає явну воєнну перевагу.

Зроблено висновок про те, що на підставі ст. 85 Додаткового протоколу кожне з наведених діянь само по собі є його серйозним порушенням, а отже, і воєнним злочином. Шкода навколишньому природному середовищу у цьому контексті розглядається як шкода, завдана цивільному населенню або цивільному об'єкту (пункти «а» і «b»), а у разі вчинення нападу на установку або споруду, що «містить небезпечні сили», – як «звільнення небезпечних сил і тяжкі втрати серед цивільного населення». При цьому ознака широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, визначена у ч. 3 ст. 35, ч. 1 ст. 55 Додаткового протоколу, є факультативною і не впливає на кваліфікацію діяння як серйозного правопорушення.

Ключові слова: навколишнє природне середовище, серйозне порушення Протоколу I, порушення Протоколу I, напад, невибірковий напад, установки або споруди, що містять небезпечні сили, необоронні місцевості.

Постановка проблеми. Збройна агресія проти України актуалізувала дослідження міжнародного гуманітарного права, зокрема, у частині законів та звичаїв війни. Однією зі сфер, найменш регламентованих законами та звичаями війни, є захист навколишнього природного середовища під час збройного конфлікту. Так, у чотирьох Женевських Конвенціях про захист жертв збройних конфліктів від 12 серпня 1949 року відсутня згадка про навколишнє природне середовище. Лише у Додатковому протоколі до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року (далі – Протокол I) було закріплено положення про:

1) заборону застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу (ч. 3 ст. 35 Протоколу I);

2) обов'язок виявляти турботу про захист природного середовища від широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди під час воєнних дій, що охоплює заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим буде заподіяно шкоду здоров'ю або виживанню населення (ч. 1 ст. 55 Протоколу I);

3) заборону заподіяння шкоди природному середовищу як репресалій (ч. 2 ст. 55 Протоколу I) [1].

Проте у ст. 85 Протоколу I вживаються поняття «порушення» та «серйозне порушення», які відрізняються між собою ступенем тяжкості. У ст. 85 Протоколу I порушення положень статей 35 та 55 не зазначені серед його серйозних порушень, які за ступенем тяжкості є воєнними злочинами. Проте аналіз ознак серйозних правопорушень, визначених у ст. 85 Протоколу I, дає підстави припускати, що заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу може становити його серйозне порушення. Це

обумовлює доцільність аналізу дослідження заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу під час збройного конфлікту як серйозного порушення Протоколу I.

Стан дослідження. Застосування міжнародних актів про закони і звичаї війни широко висвітлені у працях Медведевої М.О., Нігреєвої О.О., Пархоменко В. В., Садової Т. С., Хендель Н. В., а також Дінстайна Й. (Dinsteine Y.), Гіллетта М. (Gillett M.), Грея А. (Grey A.), де Емптінна Ж. (de Hemptinne J.), Гайзекен Х. О. (Giesecken H.O.), Марлі Д. (Marley J.), Мерфі В. (Murphy V.), Палярчик Д. (Palarczyk D.), Перейри Р. (Perejra R.), Сендса Ф. (Sands P.) та інших дослідників. Незважаючи на це, маємо взяти до уваги, що багато порушених питань є дискусійними по суті, або переходять з теоретичної у практичну площину з огляду на актуальність випрацювання механізму міжнародної кримінальної відповідальності за заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу в контексті збройного конфлікту.

Цілі статті полягають у аналізі положень Протоколу I про заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу під час збройного конфлікту та виділенні тих ознак, за наявності яких їх заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу можна кваліфікувати як серйозне порушення Протоколу I, а отже, і воєнний злочин.

Виклад основного матеріалу. Системне тлумачення положень ч. 1 ст. 52, ст. 55 та пункту «а», «b», «с», «d» ч. 3 ст. 85 дають підстави для висновку про те, що заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу під час збройного конфлікту становить *серйозне порушення* Женевських Конвенцій та Протоколу I, за тих обставин, що шкода є поєданою з умисно вчиненими діями, що є причиною смерті або серйозного тілесного пошкодження чи шкоди здоров'ю, пов'язаними з:

- 1) нападом на цивільне населення;
- 2) порушенням заборони невинуватих нападів;
- 3) нападом на «установки або споруди, що містять небезпечні сили», що супроводжуються надмірністю шкоди, завданої цивільному населенню або цивільним об'єктам;
- 4) перетворенням не оборонних місцевостей на об'єкт нападу у випадку, визначеному ч. 5 ст. 59 Протоколу I [1].

На підставі ст. 85 Протоколу I кожне з наведених діянь само по собі є його серйозним порушенням, а отже, може бути визнана воєнним злочином. У цьому контексті шкода навколишньому природному середовищу розглядається як шкода, завдана цивільному населенню або цивільному об'єкту (пункти «а» і «b»), а у разі вчинення нападу на установку або споруду, що «містить небезпечні сили» – як «звільнення небезпечних сил і наступні тяжкі втрати серед цивільного населення».

Напад на цивільне населення (п. «а» ч. 3 ст. 85 Протоколу I). Ст. 51 Додаткового протоколу I містить приписи про захист цивільного населення, з яких випливає неприйнятність нападів на цивільне населення та окремих цивільних осіб, за яких ціллю нападів є саме цивільне населення,

заборона актів насильства або погроз насильством з метою тероризування цивільного населення, а також заборона невибіркових нападів. Потрібно звернути увагу на те, що у ч. 2 ст. 51 викладено формулювання «цивільне населення як таке, а також окремі цивільні особи не повинні бути об'єктом нападів». Натомість у ч. 2 та у ч. 4 ст. 51 Протоколу I заборона невибіркового нападу та заборона нападу на цивільне населення або окремих цивільних осіб як застосування репресалій сформульовані як абсолютні.

Проте у цьому разі відмінності між ужитими лексичними одиницями не означають відмінностей ступені імперативності. Як зазначають експерти Міжнародного Комітету Червоного Хреста (далі – МКЧХ) – автори коментаря до Протоколу I, розглядаючи положення першого речення ч. 2 ст. 51 Протоколу I згідно з яким «цивільне населення як таке, а також окремі цивільні особи не повинні бути об'єктом нападів»: «Перше речення надає суті принципу загального імунітету, сформульованому в попередньому абзаці, прямо забороняючи напади, спрямовані проти цивільного населення як такого, а також проти окремих цивільних осіб. Використовуючи слова «спрямований» і «як такий», він підкреслює, що населення ніколи не повинно використовуватися як ціль або як тактична мета» [2, с. 654]. Разом з тим абсолютний характер заборони нападу на цивільне населення відповідно до ст. 85 є серйозним порушенням Протоколу I лише за наявності наслідку у виді смерті або тяжкого ушкодження тіла чи здоров'ю цивільного населення. З цього положення вбачається антропоцентричність Протоколу I, оскільки головним об'єктом охорони залишається саме цивільне населення, у разі нападу на яке шкода навколишньому середовищу є або засобом нападу (наприклад, підпал, затоплення, підриг гірських порід) або його наслідком (наприклад, хімічне забруднення території).

Невибірковий напад (п. «b» ч. 3 ст. 85 Протоколу I). Ознаки невибіркового нападу визначені у частинах 4 та 5 ст. 51 Протоколу I, зокрема, це:

- а) напади, не спрямовані на конкретні військові об'єкти;
- б) напади, при яких застосовуються методи або засоби ведення військових дій, які не можуть бути спрямовані на конкретні військові об'єкти; або
- с) напади, при яких застосовуються методи або засоби ведення військових дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, як це вимагається згідно з цим Протоколом I; і які, таким чином, у кожному такому випадку уражають військові об'єкти й цивільних осіб або цивільні об'єкти, не розрізняючи їх (ч. 4 ст. 51 Протоколу I).

Крім цього, ч. 5 ст. 51 Протоколу I відносить до невибіркових нападів:

- а) напад шляхом бомбардування будь-якими методами або засобами, при якому як єдиний військовий об'єкт розглядається ряд явно пов'язаних один з одним і розрізняваних військових об'єктів, розміщених у місті, у селі чи в іншому районі, де сконцентровані цивільні особи або цивільні об'єкти;
- б) напад, котрий, як можна очікувати, одночасно потягне за собою втрати життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб та шкоду цивільним об'єктам, або те й інше разом, які були б надмірними

щодо конкретної і безпосередньої воєнної переваги, якої передбачається таким чином досягти [1].

Ці норми інтерпретовані у контексті охорони навколишнього природного середовища у рекомендаціях МКЧХ «Керівні принципи щодо захисту природного середовища під час збройного конфлікту», у яких види невідбиркових нападів сформульовані у такий спосіб:

«А. напади, не спрямовані на конкретні військові цілі;

В. напади, в яких застосовуються методи чи засоби ведення бойових дій, які не можуть бути спрямовані на конкретну військову ціль;

або С. напади, в яких застосовуються методи чи засоби ведення бойових дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, як того вимагає міжнародне гуманітарне право;

і, отже, у кожному такому випадку влучають без розрізнення у військові цілі та цивільних осіб чи цивільні об'єкти, зокрема природне середовище» [3, с. 61].

Зазначені приписи мають за основу положення частин 4 та 5 Протоколу I, але сформульовані вужче з огляду на мету їх застосування – лише стосовно навколишнього природного середовища. Передусім вони спрямовані на забезпечення розрізнення між воєнними та цивільними об'єктами та виконання зобов'язання спрямовувати напади лише проти військових цілей. Прикладами порушення цих норми є обстріл лісу лише на певній ділянці якого розташовано воєнний табір; отруєння колодязів, застосування біологічних агентів, підпали [3, с. 63]. Сюди ж потрібно віднести деякі руйнівні способи використання води, як приклад чого у «Керівних принципах щодо захисту природного середовища під час збройного конфлікту» наводиться бомбардування союзниками німецьких гребель Мене та Едер у 1943 році: «Бомбардування вивільнило воду з такою силою і в такому обсязі, що її не можна було спрямувати на конкретні об'єкти військової промисловості, розташовані вниз за течією, і спричинило масштабну повінь, яка забрала життя 1300 людей, пошкодила 3000 га оброблюваних земель і знищила 6500 голів худоби, тобто, зокрема, дві частини природного середовища» [3, с. 63].

Ст. 48 Протоколу I чітко розмежовує цивільні та воєнні об'єкти, передбачаючи, що для забезпечення поваги й захисту цивільного населення та цивільних об'єктів сторони, що перебувають у конфлікті, повинні розрізняти цивільні й воєнні об'єкти та відповідно спрямовувати свої дії тільки проти воєнних об'єктів. Згідно з ч. 1 ст. 52 Протоколу I цивільними об'єктами є всі ті об'єкти, які не є воєнними об'єктами, тобто тими об'єктами, які через свій характер, розміщення, призначення або використання роблять ефективний внесок у воєнні дії і повне або часткове руйнування, захоплення чи нейтралізація яких за існуючих у даний момент обставин дає явну воєнну перевагу.

Враховуючи ознаки воєнного об'єкту, визначені у ч. 1 ст. 52 Протоколу I, можна дійти висновку, що за таких умов той об'єкт навколишнього

природного середовища, який за звичайних умов є цивільним об'єктом, може набути ознак воєнного об'єкта. Прикладом цього є події у акваторії Чорного моря поблизу порту Поті (Грузія), коли протягом 13–14 серпня 2014 року російські війська підірвали 12 морських суден, належних Управлінню берегової охорони та Збройним силам Грузії, що спричинило вилив у Чорне море щонайменше 50 тон мазуту, гідравлічних та моторних масел, а також невідомої кількості хімічних сумішей, утворених внаслідок підриву боебрипасів або бомбардування [4, с. 34]. У цьому разі акваторія Чорного моря розглядалась як воєнний об'єкт, що мало наслідком відмову Міжнародного кримінального суду від оцінки цієї ситуації в світлі положень Статуту Міжнародного кримінального суду про воєнні злочини, незважаючи на значну шкоду, завдану екосистемі Чорного моря, заподіяння якої так і не отримало належної правової оцінки.

Напад на «установки або споруди, що містять небезпечні сили» (п. «с» ч. 3 ст. 85 Протоколу I). У ст. 56 Протоколу I закріплені положення про захист установок і споруд, що містять небезпечні сили. До таких об'єктів віднесено греблі, дамби й атомні електростанції, причому вони не повинні ставати об'єктами нападу навіть у тих випадках, коли вони є воєнними об'єктами, якщо такий напад може викликати звільнення небезпечних сил і наступні тяжкі втрати серед цивільного населення. Причому захист установок і споруд, що містять небезпечні сили, також поширюється на інші воєнні об'єкти, розміщені в цих установках або спорудах чи поблизу них, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 56 «інші воєнні об'єкти, розміщені в цих установках або спорудах чи поблизу них, не повинні ставати об'єктами нападу, якщо такий напад може викликати вивільнення небезпечних сил у таких установках або спорудах та наступні тяжкі втрати серед цивільного населення» [1]. Разом з тим у п. «с» ч. 3 ст. 85 Протоколу I як серйозне порушення, яке досягає порогу тяжкості воєнного злочину, розглядається «вчинення нападу на установки або споруди, що містять небезпечні сили, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам, як це визначено в пунктах а.2, а.3 ст. 57». На підставі цих положень можна зробити висновок, що, незважаючи на заборону нападу на греблі, дамби й атомні електростанції, Протокол I допускає можливість його оцінки лише як його *порушення*, а не *серйозного порушення*, ознака якого пов'язується зі спричиненням *надмірних* втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам, але не з вивільненням небезпечних сил у таких установках або спорудах.

У «Керівних принципах щодо захисту природного середовища під час збройного конфлікту» норми-заборони стосовно установок і споруд, що містять небезпечні сили, в цілому відтворюють положення ст. 56 Протоколу I і інтерпретуються у світлі того, що зважаючи на «об'єктивну залежність цивільного населення від природного середовища необхідно оцінити серйозність впливу та розглянути, наскільки вивільнення небезпечних сил

завдасть шкоди здатності природного середовища підтримувати життя цивільного населення» [3, с. 80]. При цьому підкреслюється непрямий характер захисту навколишнього природного середовища нормами про захист установок або споруд, що містять небезпечні сили:

1) «з практичної точки зору будь-яке вивільнення небезпечних сил, здатних призвести до серйозних втрат серед цивільного населення, також може завдати шкоди природному середовищу, в якому проживає населення, тому вимога уникати або заборона такого вивільнення означає непрямий захист природного середовища»;

2) в основі правового критерію «серйозних втрат серед цивільного населення», лежить те, «що природне середовище та здоров'я цивільного населення можуть бути нерозривно пов'язані між собою, а шкода природному середовищу, спричинена вивільненням небезпечних сил, може водночас мати фатальні наслідки для цивільного населення. Наприклад, викид ядерної енергії спричиняє забруднення навколишньої землі та запасів води радіоактивними частинками і розсіювання бруду та сажі, що впливають на атмосферу та клімат. Ймовірно, це матиме серйозний вплив на сільське господарство та виробництво продуктів харчування, що потенційно загрожує громадам голодом.» [3, с. 80].

Прикладом багатоаспектності наслідків нападу на установки або споруди, що містять небезпечні сили, що потенційно охоплюється ст. 56 Протоколу I, є руйнування Каховської греблі 6 червня 2023 року. За результатами дослідження НГО «Truth Hounds» констатовано, що руйнування Каховської ГЕС спричинило «каскадні довгострокові наслідки», до яких належать «втрата родючих земель, перебої у водопостачанні, що призводять до продовольчої незахищеності та екологічного дисбалансу, а також руйнування водних біотопів, що призводить до різкого скорочення рибних популяцій та висихання життєво важливих водно-болотних угідь» [5, с. 6].

Разом з тим наслідки нападу на установки або споруди, що містять небезпечні сили, можуть бути комплексними, і не лише такими, що полягають у втраті життя, нанесенні поранень цивільному населенню або шкоді цивільним об'єктам. У контексті екологічних наслідків екосистема не є цивільним об'єктом, а втрата популяцій і вимирання видів не може розглядатись як втрата життя або поранення цивільного населення. Проте шкода навколишньому природному середовищу теж може бути невідомою і може зумовити потенційно небезпечні наслідки у довгостроковій перспективі у виді зміни русел річок, нестачі або, навпаки, надлишку води, забруднення земель або зміни клімату. Також критерій надмірності є оціночним, що створює складнощі у його тлумаченні.

Отже, враховуючи, що ч. 2 ст. 56 Додаткового протоколу I передбачає підстави для припинення загального захисту від нападу, та відсутність положень у цьому протоколі про інші потенційні втрати, зокрема, про знищення як екосистем в цілому, так і тваринного та рослинного світу, водних та земельних ресурсів, можна зауважити на недостатній врегульованості

питання засад захисту установок або споруд, що містять небезпечні сили, та правових наслідків нападу на них.

Перетворення необоронних місцевостей на об'єкт нападу (п. «d» ч. 3 ст. 85 Протоколу I). За загальним правилом, визначеним у ч. 2 ст. 59 Протоколу I, сторони, що перебувають у конфлікті можуть оголосити необоронюваною місцевістю будь-який населений пункт, розміщений у зоні зіткнення збройних сил або поблизу неї, відкритий для окупації супротивною стороною. Для цього місцевість має відповідати таким критеріям: а) всі комбатанти, а також мобільні бойові засоби та мобільне воєнне спорядження мають бути евакуйовані; б) стаціонарні воєнні установки або споруди не повинні використовуватися з ворожою метою; с) ні влада, ні населення не повинні здійснювати ворожих дій; d) не повинно чинитися жодних дій на підтримку воєнних операцій (ч. 2 ст. 59 Протоколу) [1].

Проте ч. 5 ст. 59 Протоколу I передбачає право сторін оголосити необоронюваною місцевістю ті території, які не відповідають умовам ч. 2 ст. 59 Протоколу I. Це обумовлює можливість проголосити необоронюваною місцевістю не лише населений пункт, а й інші території, екосистемам яких може бути завдано шкоди. Оскільки перетворення необоронних місцевостей на об'єкт нападу є серйозним порушенням Протоколу I, як і в інших випадках, визначених пунктами «а», «b», «с» ст. 85 цього протоколу заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу не потребуватиме ні додаткової оцінки, ні встановлення відповідності шкоди критеріям широкомасштабності, довготривалості та серйозності. Разом з тим місцевість втрачає статус необоронюваної, якщо вона перестає відповідати умовам п. 2 ст. 59 Протоколу I або угоди сторін. При цьому місцевість продовжує користуватись захистом, встановленим іншими положеннями Протоколу I або іншими нормами міжнародного права, що застосовуються у період збройних конфліктів [1]. Отже, у разі втрати статусу необоронюваної місцевості зберігає дію обов'язок сторін виявляти турботу про захист природного середовища від широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди під час воєнних дій, що охоплює заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим зашкодять здоров'ю або виживанню населення (ч. 3 ст. 35, ч. 1 ст. 55 Протоколу I). Разом з тим порушення цього обов'язку з огляду на ч. 3 ст. 85 Протоколу I становитиме не *серйозне порушення* як перетворення необоронних місцевостей на об'єкт нападу, а *порушення* Протоколу I.

Висновки. Системне тлумачення положень ч. 1 ст. 52, ст. 55, пунктів а.2, а.3, статті 57 пункт «b» ч. 3 ст. 85 Протоколу I дають підстави для висновку про те, що заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу під час збройного конфлікту становить серйозне порушення Женевських Конвенцій та Протоколу I, якщо вона поєднана з іншими серйозними порушеннями, тобто шкода є результатом: діянь, пов'язаних з нападом на

цивільне населення; порушенням заборони невивірених нападів; нападом на «установки або споруди, що містять небезпечні сили», що супроводжуються надмірністю шкоди, завданої цивільному населенню або цивільним об'єктам, перетворенням не оборонних місцевостей на об'єкт нападу. При цьому ознака широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди навколишньому природному середовищу є факультативною.

Література:

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року про захисту жертв міжнародних збройних конфліктів: міжнародний документ від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
2. Sandoz Y., Swinarski C., Zimmermann B. Commentary on the Additional Protocols to the Geneva Conventions. Martinus Nijhoff Publishers. Geneva. 1987. 1654 p.
3. Керівні принципи щодо захисту природного середовища під час збройного конфлікту норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом, з коментарями. *Міжнародний Комітет Червоного Хреста*. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/02/IHL-Guidelines_environment_ua.pdf
4. After august 2008: consequences of the russian-georgian war . *The Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development*. Analytical paper. 2008 . URL: https://www.files.ethz.ch/isn/105102/2009_AfterAugust2008-eng.pdf
5. Затоплено війною: Дослідження руйнування Каховської греблі та його наслідки для екосистеми, аграріїв, цивільного життя та міжнародного правосуддя. 2024. *Truth Hounds, Project Expedite Justice (PEJ)* 338 с. URL: <https://truth-hounds.org/wp-content/uploads/2024/06/zatopleno-vijnoyu-doslidzhennya-rujnuvannya-kahovskoyi-grebli-ta-jogo-naslidky-dlya-ekosystemy-agrariyiv-czyvilnogo-zhyttya-ta-mizhnarodnogo-pravosuddya.pdf>.

Brynzanska O. Damage to the natural environment during an armed conflict as a grave breach of the Additional Protocol to the Geneva Conventions relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts

Summary. The article is devoted to the assessment of environmental damage during an armed conflict as a grave breach of the Additional Protocol to the Geneva Conventions on the Protection of Victims of International Armed Conflicts of June 8, 1977.

It was determined that the concepts of «grave breach» and «grave breach» of the Additional Protocol differ in terms of severity. It was established that in Art. 85 of the Protocol on violation of the provisions of Articles 35 and 55 on the Prohibition of the prohibition of using methods or means of conducting military actions which aim to cause or can be expected to cause widespread, long-term, and severe damage to the natural environment, not specified among grave breaches, which by degree of severity are war crimes. Instead, these acts are a breach of the Additional Protocol, that is, a less severe act.

It has been established that causing damage to the natural environment during an armed conflict constitutes a grave breach of the Geneva Conventions and the mentioned protocol under the circumstances that the damage is combined with intentionally committed acts that are the cause of death or serious bodily injury or damage to health, related with: a) making the civilian population or individual civilians the object of attack; b) launching an indiscriminate attack affecting the civilian population or civilian objects in the knowledge that such attack

will cause excessive loss of life, injury to civilians or damage to civilian objects; c) launching an attack against works or installations containing dangerous forces in the knowledge that such attack will cause excessive loss of life, injury to civilians or damage to civilian objects; d) making non-defended localities the object of attack.

It was established that, taking into account the characteristics of a military objectives, defined in Part 1 of Art. 52 of the Additional Protocol, an object of the natural environment, which under normal conditions is a civilian object, can acquire the characteristics of a military objectives in the event that the nature, location, purpose or use make an effective contribution to military operations and full or partial the destruction, capture or neutralization of which under the current circumstances gives a clear military advantage.

It was concluded that on the basis of Art. 85 of the Additional Protocol, each of the above acts in itself is a grave breach of it, and therefore a war crime, and damage to the natural environment in this context is considered as damage caused to the civilian population or a civilian object (items «a» and «b»), and in the event of an attack on an installation or structure that «contains dangerous forces», then as «the release of dangerous forces and subsequent heavy casualties among the civilian population». At the same time, the sign of widespread, long-term and severe damage to the natural environment, defined in part 3 of Art. 35, part 1 of Art. 55 of the Additional Protocol is optional and does not affect the qualification of the act as a grave breach.

Key words: natural environment, grave breach of Protocol I, breach of Protocol I, attack, indiscriminate attack, installations containing dangerous forces, non-defended localities.

УДК 341
DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2024.32.05>

КАПТАН М. В.,
підполковник юстиції,
старший науковий співробітник науково-дослідного відділу правових
проблем у сфері міжнародного співробітництва науково-дослідного
управління проблем ресурсного забезпечення у воєнній сфері,
сфері оборони та військового будівництва
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України

КОРНІЄНКО В. О.,
працівник Збройних Сил України,
кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник на-
уково-дослідного відділу правових проблем у сфері міжнародного співро-
бітництва науково-дослідного управління проблем ресурсного
забезпечення у воєнній сфері, сфері оборони та військового будівництва
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України

ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА ГУМАНІТАРНУ ДОПОМОГУ ЖЕРТВ МІЖНАРОДНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Анотація. На даний час в Українському законодавстві відсутні ефективні правові механізми імплементації та впровадження права жертв збройних конфліктів на міжнародну гуманітарну допомогу. Разом з тим, держави мають не лише право, а й обов'язок вживати заходів протидії порушенням міжнародного гуманітарного права, і зокрема права на гуманітарну допомогу. Держави-покровительки зобов'язані співпрацювати з іншими сторонами, зокрема міжнародними організаціями, в забезпеченні гарантій права на гуманітарну допомогу, однак попередній досвід не був обнадійливим.

В основі дослідження лежать ключові міжнародно-правові акти, зокрема Женевські конвенції та їх додаткові протоколи, що регламентують гуманітарну діяльність під час війни. Окремо розглянуто правові зобов'язання держав щодо забезпечення безперешкодного доступу гуманітарних організацій до зон конфлікту та окупованих територій, а також відповідальність за порушення цих норм.

У статті підкреслюється важливість дотримання принципу нейтральності, безсторонності та гуманності при наданні допомоги, що забезпечує її ефективне доставлення до найбільш уразливих груп. Також розглянуто роль міжнародних організацій, зокрема Міжнародного комітету Червоного Хреста, як ключового суб'єкта у наданні допомоги та контролі за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права.

Особливу увагу приділено проблемам, які виникають під час забезпечення гуманітарного доступу, включаючи блокування маршрутів, використання допомоги як політичного інструменту та ризики для персоналу, задіяного в гуманітарних операціях. Автори наголошують на необхідності посилення міжнародного співробітництва та вдосконалення механізмів контролю, щоб запобігти порушенням права на допомогу.

У статті також надаються рекомендації щодо покращення правового середовища для забезпечення гуманітарних потреб у зонах конфлікту, зокрема через можливість звернення

до Міжнародної комісії щодо встановлення фактів у разі перешкоджання доставці допомоги. Загалом дослідження окреслює перспективи розвитку міжнародно-правових інструментів, що сприятимуть ефективнішому захисту цивільного населення під час конфліктів.

Ключові слова: права на гуманітарну допомогу, правове регулювання, міжнародна гуманітарна діяльність, жертви міжнародних збройного конфлікту.

Постановка проблеми. Системний аналіз розкриваючи аспекти здійснення міжнародно-правового регулювання гуманітарної допомоги висвітив, що основним дієвим правовим механізмом контролю за забезпеченням права на гуманітарну допомогу на міждержавному рівні є Міжнародна комісія щодо встановлення фактів, створена відповідно до Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) для розслідування будь-яких фактів серйозних порушень Женевських конвенцій та цього Протоколу, а також надання послуг з метою забезпечення шанобливого ставлення до цих документів. Україна може і повинна звертатися до Міжнародної комісії щодо встановлення фактів у зв'язку з порушенням права на гуманітарну допомогу цивільного населення на окупованій території з боку РФ, що є дієвим аргументом для розкриття та підтвердження порушених прав на міжнародному рівні.

Стан дослідження. У ході дослідження проаналізовані організаційні та правові складові міжнародної гуманітарної діяльності. Проведений порівняльний аналіз встановив недієвість використання правових механізмів імплементації та впровадження права жертв збройних конфліктів на міжнародну гуманітарну допомогу.

Мета статті – полягає у проведенні аналізу нинішнього стану системи міжнародної гуманітарної допомоги та впровадження права жертв збройних конфліктів на міжнародну гуманітарну допомогу.

Методи дослідження – у статті використано загальнонаукові методи аналізу нормативно-правових актів з досліджуваної проблеми, порівняльний аналіз і синтез, системний підхід до розв'язання проблем, узагальнення та систематизація.

Виклад основного матеріалу. З моменту свого формулювання в Конвенції Ліги Націй 1927 року про створення Міжнародного союзу допомоги у разі катастроф, концепція гуманітарної допомоги на міждержавному рівні була систематизована та закріплена в більш ніж 300 міжнародних правових актах. Ці акти охоплюють як норми обов'язкового, так званого “твердого” права, так і рекомендаційні положення, які належать до “м'якого” права. Основні стандарти гуманітарної підтримки знайшли своє відображення у Гуманітарній Хартії та інших документах, що визначають надання допомоги під час збройних конфліктів.

Розглядаючи юридичні особливості регулювання гуманітарної допомоги на міждержавному рівні, варто окремо виділити деякі важливі положення:

Держава, яка потребує гуманітарної підтримки (the affected state), повинна шукати, але не зобов'язана просити допомогу. Це означає, що держава має право самостійно ухвалювати рішення щодо прийняття чи відмови від допомоги. Наприклад, вона може відмовитися від допомоги третіх країн, які лише створюють видимість її надання всупереч статті 2 (7) Статуту ООН [1]. Водночас, коли держава все ж погоджується на отримання гуманітарної допомоги, вона зберігає повний контроль над її розподілом, координуванням і наглядом. Держава має право відхилити допомогу, якщо та не відповідає стандартам гуманності, неупередженості чи нейтралітету.

Четверта Женевська конвенція про захист цивільного населення (стаття 30) встановлює, що особам під захистом надається можливість звертатися за допомогою до держав-покровительок, Міжнародного комітету Червоного Хреста або національних товариств Червоного Хреста, Червоного Півмісяця чи Червоного Лева та Сонця у країні, де вони перебувають. Важливо, що влада повинна сприяти діяльності таких організацій у межах, які не суперечать вимогам безпеки чи умовам війни [2].

Міжнародна допомога також передбачає участь делегатів держав-покровительок та представників Міжнародного комітету Червоного Хреста, як зазначено у статті 143 Четвертої Женевської конвенції. Окрім цього, держава, яка контролює територію або є окупаційною владою, повинна сприяти відвідуванню осіб під захистом представниками інших організацій, якщо їхня мета – надання духовної чи матеріальної підтримки [2].

Четверта Женевська конвенція у статті 55 зобов'язує окупаційну владу забезпечувати населення окупованих територій необхідними продуктами харчування та медичними матеріалами. Якщо місцеві ресурси недостатні, окупаційна влада зобов'язана вжити всіх можливих заходів для постачання цих товарів.

Факультативний протокол II до Женевських конвенцій наголошує на тому, що гуманітарна допомога, яка спрямована на підтримку цивільного населення, має бути надана виключно за умови гуманності та неупередженості. Така допомога потребує згоди зацікавлених сторін і не може бути надана без їхньої підтримки, навіть за критичних умов [2].

Якщо гуманітарна допомога перетинає територію держави, яка перебуває у стані внутрішнього конфлікту або під окупацією, необхідний дозвіл для її доставки. Відповідно до положень Четвертої Женевської конвенції, якщо ресурси на окупованій території є недостатніми, окупаційна держава зобов'язана погодитися на надання допомоги та сприяти її ефективному доставленню. Допомога може бути надана як від держав, так і від незалежних гуманітарних організацій.

Договірні сторони повинні забезпечити вільний доступ до перевезення гуманітарних вантажів та гарантувати їхню безпеку. Разом із цим держава, яка дозволяє ввезення таких товарів на територію, окуповану ворожою стороною, має право перевіряти вантажі та контролювати їхній маршрут. Вона також може перевірити, що ці товари використовуються

лише для підтримки цивільного населення, а не в інтересах окупаційної влади (стаття 59) [3].

Міжнародний комітет Червоного Хреста у співпраці з міжнародними експертами виділив низку проблемних питань, пов'язаних із правовим регулюванням гуманітарної допомоги. Це дослідження показало, що, попри існуючі міжнародні норми, на практиці виникають труднощі з реалізацією права на гуманітарну допомогу.

Ось деякі ключові норми:

– Персонал, який надає гуманітарну допомогу, має право на захист і повагу;

– Об'єкти, що використовуються для гуманітарної допомоги, повинні бути захищені від нападів;

– Заборонено використовувати голод як метод ведення війни;

– Заборонено знищувати чи вивозити об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення;

– Сторони конфлікту повинні надавати дозвіл на швидке та безперешкодне надходження допомоги за умови її неупередженості та підлягання контролю;

– Свобода пересування персоналу гуманітарних організацій повинна бути гарантована, окрім випадків нагальної військової необхідності, коли такі пересування можуть бути тимчасово обмежені;

– Забезпечення безпеки гуманітарного персоналу є важливою умовою для надання допомоги. Згідно з міжнародною практикою, напад на гуманітарний персонал або його переслідування є воєнним злочином. Заборонено також залякувати, незаконно затримувати чи викрадати таких осіб;

– Окрім того, об'єкти, що використовуються для гуманітарної допомоги, не можуть бути знищені чи розграбовані, а будь-яке умисне пошкодження таких об'єктів є воєнним злочином;

– Сторони конфлікту повинні забезпечити свободу пересування гуманітарних організацій, а також захист від мін. У випадках нагальної військової потреби їх пересування може бути обмежене, але тимчасово;

– Правове регулювання гуманітарної допомоги також передбачає відповідальність за порушення цих норм. Міжнародний кримінальний суд розглядає такі порушення як воєнні злочини або злочини проти людяності. Крім того, Рада Безпеки ООН неодноразово висловлювала занепокоєння через обмеження права на гуманітарну допомогу під час конфліктів у Лівані, Югославії та інших регіонах;

Отже, ефективне правове регулювання гуманітарної допомоги вимагає чіткої координації між державами та міжнародними організаціями. Міжнародний комітет Червоного Хреста відіграє ключову роль у цьому процесі, але необхідно вдосконалювати правові механізми для забезпечення належного нагляду та відповідальності за порушення [4].

Основи правового регулювання гуманітарної допомоги на міждержавному рівні були вперше закріплені в Конвенції Ліги Націй 1927 року,

яка створила Міжнародний союз допомоги на випадок катастроф. Згодом ця концепція була детально розроблена та отримала відображення у понад 300 міжнародно-правових документах, які включають як «тверді» зобов'язальні норми, так «м'які» рекомендаційні. Основні стандарти міжнародної гуманітарної допомоги закріплені в положеннях Гуманітарної Хартії та в стандартах, що регулюють надання допомоги під час збройних конфліктів [5].

Подальше дослідження наукової тематики зазначає, що Міжнародним комітетом Червоного Хреста за участі ряду міжнародних експертів, дослідивши існуючу сучасну практику держав у галузі міжнародного гуманітарного права з приводу відповідальності за порушення права на гуманітарну допомогу і було виокремлено проблемні питання правової регламентації, що стосуються гуманітарної допомоги на міжнародному рівні, у якості норм звичаєвого права:

№	Норми права на гуманітарну допомогу
1	Персонал, що бере участь у наданні гуманітарної допомоги, користується повагою та захистом
2	Об'єкти, що використовуються для надання гуманітарної допомоги, повинні поважатися та захищатися
3	Заборонено використовувати голод серед цивільного населення як метод ведення війни
4	Заборонено піддавати нападу, знищувати, вивозити чи робити непридатними об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення
5	Сторони конфлікту повинні надавати дозвіл і сприяти швидкому і безперешкодному надходженню гуманітарної допомоги до цивільних осіб, що її потребують, за умови, що така допомога має неупереджений характер, здійснюється без дискримінації і підлягає контролю з боку сторін конфлікту
6	Сторони конфлікту повинні забезпечувати свободу пересування персоналу гуманітарних організацій, що діє з їхньої згоди, необхідну для виконання їхніх функцій із надання допомоги. Лише в разі нагальної військової необхідності їхнє пересування може бути тимчасово обмежене

Правове регулювання гуманітарної допомоги включає кілька важливих аспектів:

– Держава, яка потребує допомоги (the affected state), зобов'язана шукати, але не просити таку допомогу. Це означає, що держава має право прийняти або відмовити в допомозі, особливо якщо вона суперечить вимогам гуманності, неупередженості та нейтралітету або створює враження втручання у внутрішні справи, що є порушенням статті 2 (7) Статуту ООН. Водночас, погодившись на отримання допомоги, держава зберігає контроль за її координацією, розподілом та наглядом;

– Четверта Женевська конвенція (ст. 30) встановлює право осіб, які перебувають під захистом, звертатися за допомогою до держав-покровителів, Міжнародного комітету Червоного Хреста, національних товариств Червоного Хреста та інших організацій. Держави мають сприяти таким зверненням, наскільки це дозволяють умови війни та безпеки [6];

– У випадках надання допомоги делегати держав-покровительок і представники Червоного Хреста можуть відвідувати осіб під захистом, як це передбачено статтею 143 Четвертої Женевської конвенції. Водночас окупаційні держави мають зобов'язання сприяти доступу організацій, які надають духовну або матеріальну допомогу;

– Стаття 55 Четвертої Женевської конвенції передбачає, що окупаційна держава повинна забезпечувати населення необхідними продуктами та медичними матеріалами, якщо ресурси території є недостатніми. У цьому випадку вона зобов'язана використовувати всі доступні засоби для постачання цих ресурсів;

– Згідно з Факультативним протоколом II до Женевських конвенцій, гуманітарна допомога може бути надана лише за умови неупередженості та згоди відповідної сторони конфлікту. Вона не може здійснюватися примусово або без згоди зацікавлених сторін [7];

– Якщо гуманітарна допомога перетинає територію, що контролюється іншими державами або перебуває в стані конфлікту, необхідний дозвіл на транзит і доставку. Окупаційна влада зобов'язана прийняти заходи для забезпечення підтримки населення та сприяти наданню допомоги, якщо внутрішні ресурси є недостатніми;

– Договірні сторони повинні забезпечити безпечний транзит гуманітарних вантажів і можливість перевіряти їх відповідно до встановлених умов. Держави мають право оглядати такі вантажі, щоб гарантувати їх використання за призначенням та переконатися, що вони не приносять вигоди окупаційній владі [8].

Міжнародний комітет Червоного Хреста, досліджуючи сучасні практики гуманітарної допомоги, виділив кілька проблемних питань. Основні норми, що регулюють надання допомоги, виглядають так:

– Персонал, який бере участь у наданні допомоги, повинен бути захищений і користуватися повагою;

– Об'єкти, задіяні у наданні допомоги, також підлягають захисту;

– Заборонено використовувати голод як інструмент війни;

– Заборонено знищувати або вивозити ресурси, необхідні для виживання цивільного населення;

– Сторони конфлікту зобов'язані сприяти швидкому і безперешкодному надходженню гуманітарної допомоги за умови дотримання принципів неупередженості та контролю з боку зацікавлених сторін [9];

– Свобода пересування гуманітарного персоналу має бути забезпечена, за винятком випадків, коли цього вимагає військова необхідність;

– Захист персоналу гуманітарних організацій є важливим елементом забезпечення доставки допомоги. Будь-які напади або залякування таких осіб розглядаються як військовий злочин. Заборонено також довільні затримання, викрадення чи інші форми переслідування;

Об'єкти, що використовуються для надання допомоги, також мають бути захищені. Їх умисне знищення чи пограбування розглядається як військовий злочин;

– Учасники конфлікту зобов'язані сприяти пересуванню гуманітарного персоналу та захищати його від мінної небезпеки. Лише у випадках нагальної військової необхідності їхнє пересування може бути тимчасово обмежене;

– Відповідальність за порушення цих норм покладена на сторони конфлікту та регулюється Міжнародним кримінальним судом. Дії, що перешкоджають наданню гуманітарної допомоги, можуть бути кваліфіковані як злочини проти людяності, геноцид або воєнні злочини;

– Рада Безпеки ООН неодноразово висловлювала занепокоєння порушеннями права на гуманітарну допомогу під час конфліктів у Лівані, Югославії, Сомалі та інших регіонах, підкреслюючи важливість забезпечення доступу до допомоги як ключового елемента миру та безпеки;

Отже, міжнародне правове регулювання гуманітарної допомоги потребує чіткої координації між державами, міжнародними організаціями та гуманітарними структурами. Хоча Міжнародний комітет Червоного Хреста відіграє провідну роль у цьому процесі, необхідно вдосконалювати механізми відповідальності та контролю, щоб забезпечити дотримання правових норм [10].

Ратифікуючи 18 березня 1989 року протоколи до Женевських конвенцій, УРСР зробила таку заяву: «Українська Радянська Соціалістична Республіка, відповідно до пункту 2 статті 90 Протоколу I, визнає і *pro facto* і без спеціальної угоди стосовно будь-якої іншої Високої Договірної Сторони, яка бере на себе таке саме зобов'язання, компетенцію Міжнародної комісії щодо встановлення фактів» [11].

Відповідно до статті 91 Факультативного протоколу I до Женевських конвенцій, сторона конфлікту, яка порушує положення конвенцій чи цього Протоколу, повинна, якщо це необхідно, сплатити компенсацію. Вона буде відповідальною за всі дії, вчинені особами, які входять до її збройних сил». Крім того, Римський Статут Міжнародного кримінального суду також криміналізує низку дій, які пов'язані з порушенням права на гуманітарну допомогу, за які передбачене покарання [12]. Такі дії є в складі всіх трьох злочинів, над якими Суд має юрисдикцію: геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів.

Рада Безпеки ООН також неодноразово висловлювала занепокоєння з приводу порушення права на гуманітарну допомогу, підкреслюючи звичайний характер норм щодо гуманітарної допомоги (Резолюції РБ ООН 307 (1971) щодо Індійсько-Пакистанського конфлікту, 361 (1974) щодо Кіпру, Резолюції 512, 513, 518, 520 (1982) щодо Ліванського конфлікту і особливо резолюції щодо Курдистану, Сомалі та Югославії). Було визначено, що порушення права жертв на гуманітарну допомогу становить загрозу миру і безпеці у світі.

Висновки. Забезпечення права на гуманітарну допомогу є однією з фундаментальних засад МГП, спрямованою на захист цивільного населення, яке страждає від наслідків збройних конфліктів. Попри чіткі правові

стандарти, закріплені в міжнародних угодах, на практиці це право часто порушується. Основними проблемами залишаються блокування гуманітарних коридорів, атаки на конвої з допомогою, а також політичні маніпуляції, що перешкоджають ефективному розподілу ресурсів.

Міжнародні організації, такі як ООН і Міжнародний комітет Червоного Хреста, відіграють ключову роль у моніторингу та забезпеченні дотримання гуманітарних норм. Однак їх діяльність не завжди ефективна через складну політичну ситуацію, недостатнє фінансування та проблеми з координацією дій.

Аналіз сучасних випадків порушень свідчить про необхідність вдосконалення правових механізмів і посилення відповідальності за такі дії на міжнародному рівні. Слід також приділити більше уваги зміцненню співпраці між державами та міжнародними організаціями для оперативного реагування на гуманітарні кризи.

Для досягнення цієї мети важливо розробляти ефективні системи моніторингу, прозорості та звітності, що сприятимуть належному дотриманню прав жертв збройних конфліктів на отримання допомоги. Лише завдяки об'єднаним зусиллям міжнародної спільноти можна забезпечити дотримання гуманітарних принципів та зменшити людські страждання у зонах конфліктів.

Література:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй. Департамент громадської інформації ООН. Київ. 2008. URL: <http://surl.li/mploac> (дата звернення: 25.09.2024).
2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом ПВР УРСР від 03.07.1954. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 25.09.2024).
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 08.06.1977. ООН. Протокол. Міжнародний документ від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 25.09.2024).
4. Антонович М. М. Право на гуманітарну допомогу під час збройного конфлікту і відповідальність за його порушення згідно з міжнародним правом. *Наукові записки*. Том 168. *Юридичні науки*. С. 93-97. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7843/Antonovych_Pravo_na_humanitarnu_dopomohu.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 25.09.2024).
5. Закон України : Про гуманітарну допомогу від 22.10.1999 № 1192-XIV. Відомості ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text> (дата звернення: 27.09.2024).
6. Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми. Український часопис міжнародного права № 2/2006. С. 7-16. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf (дата звернення: 01.10.2024).
7. Міжнародне гуманітарне право на захисті військовополоненого: запитання побратимів – відповіді правників. Навчальний посібник. Електронне навчальне

- видання за ред.: д-р, юр. наук, доцента, засл. юр. України НАДПС України ім. Б. Хмельницького. Кафедра адміністративної діяльності. С. 6.
8. Т. Короткий, І. Загоротько Заборонені засоби та методи ведення бойових дій, які Росія використовує у війні проти України. 2022. Медіа організація ZMINA. URL: <https://zmina.info/articles/zaboroneni-zasoby-ta-metody-vedennya-bojovyh-dij-yaki-rosiya-vykorystovuye-u-vijni-proty-ukrayiny/> (дата звернення: 01.10.2024).
  9. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ МО України від 23.03.2017 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 05.10.2024).
  10. Антонович М. М. Право на гуманітарну допомогу під час збройного конфлікту і відповідальність за його порушення згідно з міжнародним правом. *Наукові записки*. Том 168. *Юридичні науки*. С. 94-95. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7843/Antonovych_Pravo_na_humanitarnu_dopomohu.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 05.10.2024).
  11. Про ратифікацію Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), і Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) : Указ президії ВРУ від 18.08.1989 р № 7960-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7960-11#text> (дата звернення: 05.10.2024).
  12. Римський Статут міжнародного кримінального суду. Міжнародні суди. ООН. Міжнародний документ. Правки від 17.07.1998 р. Ратифікація від 21.08.2024 р. Підстава № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#text (дата звернення: 05.10.2024).

Kaptan M., Korniienko V. Violation of the right to humanitarian assistance for victims of international violent conflicts

Summary. Currently, there are no effective legal mechanisms for the implementation and implementation of the right of victims of armed conflicts to international humanitarian aid in Ukrainian legislation. At the same time, states have not only the right, but also the duty to take measures to counter violations of international humanitarian law, and in particular the right to humanitarian assistance. Protecting states are obliged to cooperate with other parties, in particular international organizations, in ensuring guarantees of the right to humanitarian assistance, but previous experience has not been encouraging.

The research is based on key international legal acts, in particular the Geneva Conventions and their additional protocols, which regulate humanitarian activities during wartime. The legal obligations of states to ensure unimpeded access of humanitarian organizations to conflict zones and occupied territories, as well as responsibility for violations of these norms, are separately considered.

The article emphasizes the importance of observing the principle of neutrality, impartiality and humanity in the provision of aid, which ensures its effective delivery to the most vulnerable groups. The role of international organizations, in particular the International Committee of the Red Cross, as a key entity in providing assistance and monitoring compliance with the norms of international humanitarian law is also considered.

Particular attention is paid to the challenges that arise in securing humanitarian access, including blocking routes, the use of aid as a political tool, and the risks to personnel involved in

humanitarian operations. The authors emphasize the need to strengthen international cooperation and improve control mechanisms to prevent violations of the right to assistance.

The article also provides recommendations on improving the legal environment to ensure humanitarian needs in conflict zones, in particular through the possibility of turning to the International Commission for establishing the facts in case of obstruction of aid delivery. In general, the study outlines the prospects for the development of international legal instruments that will contribute to more effective protection of the civilian population during conflicts.

Key words: rights to humanitarian aid, legal regulation, international humanitarian activity, victims of international armed conflicts.

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 344.1:343.2/.7(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2024.32.06>

БУДЯЧЕНКО О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. У науковій статті досліджено встановлення кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни передбаченого статтею 438 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Особливу увагу у науковій праці приділено дослідженню порівняльному аналізу національного та міжнародного законодавства у контексті формулювання відповідних прикладів встановлення кримінальної відповідальності за зазначене правопорушення у кримінальному законодавстві окремих європейських країн. У науковій праці автором аргументовано, що вивчення міжнародного досвіду кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни вважається особливо актуальним напрямом наукових досліджень, який потребує системного та поглибленого вивчення.

Так, для проведення дослідження нами використано сучасну систему методів наукового пізнання таких, як: порівняльно-правовий (врахувати міжнародний досвід європейських країн та запропонувати вдосконалення вказаної кримінально-правової норми в Україні), системно-структурний, (проаналізувати кримінально-правові поняття тематики дослідження), описовий

(для характеристики ключових питань проблематики кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни), аналіз словникових визначень (для наведення законодавчих термінів), статистичний (для врахування статистичних даних, зокрема анкетування окремої категорії громадян), індукції та дедукції.

В результаті проведеного наукового дослідження встановлено, що кваліфікуючі ознаки, а також санкція за вчинення за порушення законів та звичаїв війни в Україні є схожою з іншими країнами. Вказано, що європейські країни порівняно з національним законодавством, наводять у своєму кримінальному законодавстві більш широкий спектр осіб (окремих об'єктів тощо), які можуть бути потерпілими від зазначеного кримінального правопорушення. З огляду на викладені норми міжнародного права, вказано на застосування статті 438 КК України у кримінальних справах, наведено статистичні дані, а також

викладено позиції вчених правників, розглянуто встановлення кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни в окремих європейських країнах. Запропоновано зміни, до диспозиції статті 438 КК України в частині, що стосується розширення кола потерпілих від вчиненого кримінального правопорушення.

Значна увага приділена розгляду відповідних міжнародних конвенцій, які регламентують питання кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни, вивчено окремі приклади судової практики, наведені сучасні статистичні данні щодо окремих проблемних питань кримінальної відповідальності за розглянуте кримінальне правопорушення, а також сформовано відповідні висновки, які матимуть важливе значення у наукових колах.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, воєнні злочини, порушення законів війни, порушення звичаїв війни, міжнародне право.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку та триваючого повномасштабного вторгнення РФ на територію України, кримінально-правова норма, яка передбачає кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни є актуальною. На нашу думку, вказана норма залишається важливим компонентом національного та міжнародного права, яка спрямована на забезпечення захисту цивільного населення, військовополонених, а також окремої категорії осіб, які не беруть участь у воєнних операціях. Дослідження міжнародного досвіду з метою подальшого аналізу окремих норм міжнародного законодавства в контексті кримінальної відповідальності за розглянуте у науковій статті кримінальне правопорушення, беззаперечно матиме позитивні аспекти, як у наукових колах, так і різних сферах життя суспільства.

Стандослідження. Дослідження окремих питань встановлення кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни у наукових працях розглядали такі вчені правники, як: Ю. В. Баулін, М. С. Бондаренко, А. А. Вознюк, В. К. Грищук, І. В. Жук., М. К. Зубанський, Л. А. Остапенко, Ю. А. Пономаренко, М. І. Мельник, О. С. Сотула, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, С. С. Чернявський та інші. У той же час, чимало коло питань пов'язаних із встановленням кримінальної відповідальності за статтею 438 КК України залишаються не дослідженими, а значна частина взагалі не вирішеними. Особливої уваги це стосується дослідженню встановлення кримінальної відповідальності за зазначене суспільно небезпечне діяння в європейських країнах. На нашу думку, важливим також залишається вирішення окремих питань щодо імплементації окремих положень норм міжнародного законодавства в контексті встановлення кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни в національне законодавство.

Метою статті є комплексний порівняльний аналіз національного та міжнародного законодавства щодо встановлення кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни. Досягнення зазначеної мети реалізується через призму дослідження окремих норм міжнародного законодавства за зазначене кримінальне правопорушення, розгляд окремих міжнародних конвенцій, а також моніторинг сучасної судової практики щодо визначеного у науковій статті кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Кримінально правова норма статті 438 КК України визначено у розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» кримінального законодавства.

Відповідно до статті 438 КК України жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій – караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років [1].

В свою чергу, санкція вказаної норми передбачає, вчинення суб'єктом вказаного кримінального правопорушення того самого діяння, якщо вони поєднанні з умисним вбивством. За вчинення таких дій, законодавець передбачив позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років, або довічним позбавленням волі.

Кримінально-правова норма статті 438 КК України є не лише воєнним кримінальним правопорушенням, але і також міжнародним злочином. Приведення національно кримінального законодавства до норм міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права набуло особливої актуальності в контексті Закону «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 21.08.2024 № 3909-IX і того, що наша держава вже двічі визнавала юрисдикцію цього Суду щодо міжнародних злочинів з боку РФ, у тому числі злочинів проти людяності.

Так, правила ведення війни регламентуються нормами міжнародного гуманітарного права. На нашу думку у міжнародних конвенціях визнаються певні стандарти, що мають відповідати чинному законодавству певної країни, а тому для імплементації конвенцій в середні країни вартим визначити, як саме законодавство виходить за відповідні критерії стандартів конвенцій. Так, основними міжнародними конвенціями, які регламентують окремі питання визначеного нами напрямку дослідження можемо виокремити наступні: Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, що зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; Женевська конвенція про поводження з військовополоненими та Конвенція про захист цивільного населення під час війни.

Відповідно до пункту 1 підрозділу 1 розділу I Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої наказом МО України від 23 березня 2017 р. № 164 (далі – Інструкція № 164) міжнародне гуманітарне право – це система міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів

міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм. Також в зазначеній Інструкції наведене визначення поняття міжнародного збройного конфлікту – будь-яке зіткнення між двома або більше державами із застосуванням збройних сил [2].

Ми погоджуємося з думкою А. А. Вознюка та І. В. Жук про те, що, міжнародний збройний конфлікт можна визначити як будь-яке зіткнення між двома або більше державами із застосуванням збройних сил, до якого зокрема належать: випадки оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше державами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни; випадки часткової чи повної окупації території держави, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір; збройні конфлікти, у яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів [3].

Заслуговує на уваги також думка М. К. Зубанського, про те, що аналіз процесу становлення та розвитку правових норм, які покликані регулювати відповідальність за порушення законів та звичаїв війни, наводить на те, що джерелами правового регулювання відповідальності за порушення законів та звичаїв війни виступають норми звичаєвого права, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та положення національного кримінального законодавства [4]. Крім того О. С. Сотула також зазначає, що під час збройних конфліктів, як міжнародних, так і неміжнародних, заборонені катування, а також жорстоке, таке, що принижує гідність, поводження та покарання. На думку автора, сторони конфлікту мають завжди поважати та захищати цивільне населення та цивільні об'єкти [5].

Вартим уваги, що узв'язку з повномасштабним вторгненням РФ на територію України, норма статті 438 КК України застосовується при розслідуванні кримінальних справ. Прикладом застосування судами вказаної норми є вирок Бородянського район. суду від 12.09.2024 у справі № 939/1435/22. У зазначеному вирокі суд визнав винуватими особу_8 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого частиною 1 статті 438 КК України, призначив покарання у виді позбавлення волі на строк одинадцять років [6].

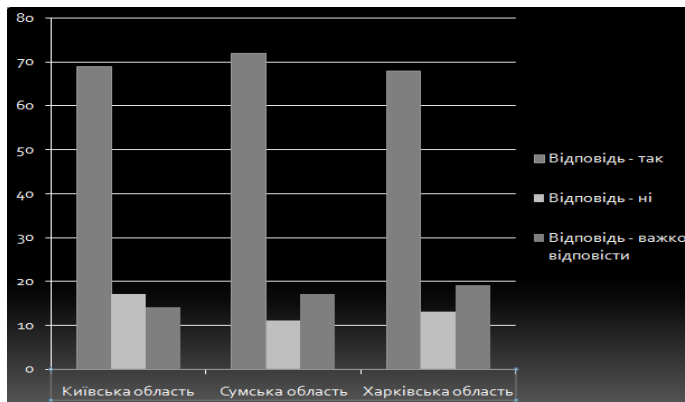
Окремим, прикладом застосування судами частини 2 статті 438 КК України також є вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 16.09.2024 у справі № 748/259/24. У зазначеному вирокі суд визнав винуватими особу_5 та особу_6 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого частиною 2 статті 28 та частини 2 статті 438 КК України і призначив останнім покарання у виді довічного позбавлення волі. Додатково з особи_5 та особи_6 стягнуто на користь Державного бюджету України по 52 205 грн. процесуальних витрат за проведення відповідних експертиз [7].

Вважаємо за необхідне звернути увагу на наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22.12.2022 № 309 «Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих рф» у якому визначено наступні території: Дніпропетровська область, Донецька область, Запорізька область, Київська область, Миколаївська область, Одеська область, Сумська область, Харківська область, Херсонська область та Чернігівська область [8].

З метою проведення ґрунтовного та змістовного дослідження щодо встановлення кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни, на території Київської, Сумської та Харківської області проведено анонімне опитування (в усній формі) цивільних громадян, з метою виявлення ключових питань визначених у статті 438 КК України за 2024 рік. Категорії респондентів запропоновано надати відповідь: «чи вважаєте Ви сучасну норму статті 438 КК України актуальною та тією, яка не потребує відповідних змін та доповнень?».

Так, було опитано 450 респондентів (по 150 цивільних громадян із кожної вищезазначеної області), в наслідку чого зазначаємо наступні результати: Київська область: 69% – «так», 17% – «ні», 14% – «важко відповісти»; Сумська область: 72% – «так», 11% – «ні», 17% – «важко відповісти»; Харківська область: 68% – «так», 13% – «ні», 19% – «важко відповісти».

З огляду на викладені норми міжнародного права, застосування статті 438 КК України у кримінальних справах, наведені статистичні дані, а також викладені позиції вчених правників, розглянемо встановлення кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни в окремих європейських країнах.

Так, встановлення кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни визначена статтею 164 КК Казахстану у якій зазначено, що примушування для вчинення дій осіб, які склали зброю, або не мають засобів для захисту, зокрема поранених, медичних працівників, духовенства, військовополонених, інших цивільних осіб, або осіб, які користуються міжнародним імунітетом на окупованих територіях або в районі ведення

бойових дій у разі обмеження їхніх прав та свобод – карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років [9]. Частина друга цієї норми передбачає відповідальність за вчинення убивства відносно вищезазначеної категорії осіб – карається позбавленням волі на строк від п'ятнадцяти до двадцяти років, або довічним позбавленням волі.

Встановлення кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни визначена статтею 411 КК Грузії «Умисне порушення норм міжнародного гуманітарного права в період міждержавного, або збройного конфлікту» [10]. В зазначеній нормі законодавець країни Грузії наводить визначений перелік випадків «а-к», наприклад: здійснення нападу на цивільних осіб; підприємства, установи, організації, якщо відомо, що це може викликати загибель цивільних осіб; напад на осіб, якщо відомо, що останніми припинено ведення бойових дій; необґрунтоване перешкоджання вчинення репатріації військовополоненим або цивільним особам, тощо карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років. В свою чергу частина друга цієї статті визначає ті самі дії, однак законодавець Грузії в диспозиціях статті конкретизує відповідних осіб відносно яких вчиняється вказане кримінальне правопорушення, зокрема осіб, які не беруть участь у військових діях або не мають засобів самозахисту, поранених, хворих, медичного або духовного персоналу, військовополонених тощо та вчинення відносно них таких дій, як умисне вбивство (а), катування (б), захоплення заручника (ж), тощо – карається позбавленням волі на строк від п'ятнадцяти до двадцяти років, або довічним позбавленням волі.

В кримінальному кодексі Швейцарії відповідальність за порушення законів та звичаїв війни визначена статті 264 «д» дванадцятому розділі «Військові злочини». Відповідно до зазначеної норми, санкція статті передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше трьох років у разі якщо будь-яка особа, яка у зв'язку зі збройним конфліктом здійснює напад: на цивільне населення, яке не бере участь у бойових діях; на осіб, які перебувають у гуманітарних, або миротворчих місцях; проти військовополонених, цивільних об'єктів, незахищених населених пунктів, медичних підрозділів, культурних цінностей тощо [11].

Досліджуючи кримінальне законодавство Естонія встановлено, що в кримінальному кодексі зазначеної країни відсутня окрема норма, яка б передбачала кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни. У той же час законодавець вказаної країни передбачив кримінальну відповідальність за такі кримінальні правопорушення стаття 612 КК Естонії «Вчинення насильних дій над населенням у районі ведення бойових дій» та статтею 613 КК Естонії «Порушення правового режиму поводження з військовополоненими». Вказані кримінальні правопорушення законодавець Естонії відносить до тяжких правопорушень (стаття 72 КК Естонії) та передбачив відповідальність у виді позбавлення волі від 8 років до довічного позбавлення волі.

Тобто, кримінальне законодавство Естонії, Казахстану, Грузії та Швейцарії щодо встановлення кримінальної відповідальності за порушення

законів та звичаїв війни має, як певні відмінності так і відповідні схожі аспекти. Викликає увагу, що санкція статті за зазначене суспільно небезпечне діяння, як і в Україні так і в таких країнах, як Естонія, Казахстан та Грузія передбачає довічне позбавлення волі. Крім того, кваліфікуючою ознакою є умисне вбивство відносно визначених и диспозиції осіб, які можуть бути потерпілими від вказаного кримінального правопорушення. У той же час, законодавець досліджених нами країн порівняно з національним законодавством, наводить більш широкий спектр осіб (окремих об'єктів тощо), які можуть бути потерпілими від зазначеного кримінального правопорушення.

Висновки. З огляду на проведене наукове дослідження зазначимо, що норма статті 438 КК України є не лише воєнним кримінальним правопорушенням, але і також міжнародним злочином. В науковій праці автором розглянуто міжнародні конвенції, законодавчі акти, інструкції та накази, які регулюють питання щодо кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни, а також враховано думки сучасних вчених правників. Автором наведена сучасна судова практика, а також проведено анонімне анкетування (в усній формі) серед цивільних громадян на території Київської, Сумської та Харківської області (загальна кількість респондентів склала 450 осіб) за 2024 рік, з метою виявлення ключових питань визначених у статті 438 КК України. Крім того, значна увага була приділена дослідженню встановлення кримінальної відповідальності за зазначене суспільно небезпечне діяння в іноземних країнах. В результаті проведеного наукового дослідження встановлено, що кваліфікуючі ознаки, а також санкція за вчинення за порушення законів та звичаїв війни в Україні є схожою з іншими країнами.

В свою чергу, європейські країни порівняно з національним законодавством, наводять у своєму кримінальному законодавстві більш широкий спектр осіб (окремих об'єктів тощо), які можуть бути потерпілими від зазначеного кримінального правопорушення. На нашу думку, диспозиція статті 438 КК України потребує відповідних змін в частині, що стосується розширення кола потерпілих від вчиненого кримінального правопорушення, оскільки законодавець у вказаній нормі обмежується лише окремою категорією. З огляду на вказане, пропонується викласти норму диспозиції статті 438 КК України у наступній редакції: «Жорстоке поводження з військовополоненими, цивільним населенням, пораненими та іншими особами, які склали зброю, або не мають засобів для захисту, вигнання їх для примусових робіт та примушування для вчинення дій (бездіяльності) проти їх волі, розграбування національних цінностей на окупованій території, пошкодження цивільних об'єктів, незахищених населених пунктів, медичних підрозділів, культурних цінностей тощо, а також вчинених протиправних дій щодо застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та віддання наказу про вчинення таких дій».

Література:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n3040> (дата звернення: 26.09.2024).
2. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ МО України від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 26.09.2024).
3. Вознюк А. А., Жук І. В. Порухення законів і звичаїв війни: безпосередні об'єкти, предмети та потерпілі від злочину. Загальні положення «Jus in bello». *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. Вип.4 (100). 2022. С. 57–74.
4. Зубанський М.К. Кримінально відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: дис. досл. на здоб. ступ. доктора філософії. 081 «Право». Львівський державний університет внутрішніх справ. 2023. С. 70.
5. Сотула О. С. Відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: національні та міжнародні аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. Випуск № 1. 2023. С. 109–113.
6. Вирок Бородянського район. суду від 12.09.2024 у справі № 939/1435/22. Електронний ресурс: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121563993>.
7. Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 16.09.2024 у справі № 748/259/24. Електронний ресурс: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121610838>.
8. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих рф: наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22.12.2022 № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#Text>.
9. The Code of the Republic of Kazakhstan as of Dec 2020 No. 226-V of the Law of the Republic of Kazakhstan . English version. Page 117. URL: <http://jafbase.fr/docAsie/Kazakhstan/code%20civil>.
10. Criminal Code of Georgia. 1999, amended 2019. English version. Page 205. URL: https://www.policinglaw.info/assets/downloads/Criminal_Code_of_Georgia.
11. Criminal Code of the Swiss Confederation. 21 December 1937. Status as of 1 July 2020. English version. Page 112-113. URL: <https://www.warnathgroup.com/wp-content/uploads/2017/11/Switzerland-Penal-Code-2017>.
12. Criminal Code of the Republic of Estonia. Penal Code (consolidated text of January 10, 2017). English version. Page 17. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/estonia-criminal-code-as-amended-2013_html/Estonia_Criminal_Code_as_amended_2013.

Budyachenko O. The criminal responsibility for violations of the laws and customs of war: a comparative analysis of the national legislation and international laws

Summary. The article researches establishment of the criminal responsibility for violations of the laws and customs of war constitute under Article 438 the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – CC of Ukraine). A special attention in the article is to research the comparative analysis of national and international legislation in a context to establishment of the criminal responsibility for violations of the laws and customs of war in criminal legislations of separate European countries. The author proves that a study of international experience the criminal responsibility for violations of the laws and customs of war in wartime is an especially important to research direction that needs of system and highlighting addressing.

The research methods of scientific knowledge, such as: comparative legal (to account for international experience in European countries and offer to improve that criminal law in Ukraine); system-structural (to analyze criminal legal concepts he research topic); descriptive (to account for main issues about the criminal responsibility for violations of the laws and customs of war) ; dictionary definitions (to account for legislative terms); statistical (the account of the statistical some categories of citizens); induction and deduction were used in the research.

In the result of the research found that qualifying features and a sanction for committing the criminal responsibility for violations of the laws and customs of war in Ukraine is similar with other countries. European countries compared to national law in their criminal law have a wide array persons (individual objects and so on), that could be victims in this crime. Due to the rules of international law, the Article 438 CC of Ukraine in the criminal cases, learn statistics, the position of the scholars about the criminal responsibility for violations of the laws and customs of war constitute and this crime in European. Proposed changes at the disposal Article 438 CC of Ukraine in terms of expand the circle victims a criminal offense.

In addition, a central issue under discussion for consideration of the relevant international conventions that covering the issue of the criminal responsibility for violations of the laws and customs of war, examples of court practice, the statistical data about the main issues on a criminal offence and formed the appropriate conclusions which will be important in scientific circles.

Key words: criminal responsibility, war crimes, violation of the laws of war, violation of the customs of war, international law.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Микитенко О. В.

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ФРАНЦУЗЬКОЇ ДОКТРИНИ
МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ. – XIX СТ.....3

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

Замула А. Ю.

ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЇ ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВ ЖІНОК.....14

Фасій А. В.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я.....24

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

Бринзанська О. В.

ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ НАВКОЛИШНЬОМУ ПРИРОДНОМУ
СЕРЕДОВИЩУ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ЯК СЕРЙОЗНЕ
ПОРУШЕННЯ ДОДАТКОВОГО ПРОТОКОЛУ ДО ЖЕНЕВСЬКИХ
КОНВЕНЦІЙ, ЩО СТОСУЄТЬСЯ ЗАХИСТУ ЖЕРТВ
МІЖНАРОДНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....33

Каптан М. В., Корнієнко В. О.

ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА ГУМАНІТАРНУ ДОПОМОГУ
ЖЕРТВ МІЖНАРОДНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....43

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Будяченко О. М.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ
ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНОГО
ТА МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....53

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF INTERNATIONAL LAW

Mykytenko O.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE FRENCH DOCTRINE
OF INTERNATIONAL LAW IN THE SECOND HALF
OF THE XVII CENTURY – XIX CENTURY..... 3

INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW

Zamula A.

EVOLUTION OF THE IDEA AND INTERNATIONAL STANDARDS
FOR ENSURING WOMEN'S RIGHTS..... 14

Fasii A.

INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF MENTAL HEALTH..... 24

INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

Brynzanska O.

DAMAGE TO THE NATURAL ENVIRONMENT DURING AN ARMED
CONFLICT AS A GRAVE BREACH OF THE ADDITIONAL PROTOCOL
TO THE GENEVA CONVENTIONS RELATING TO THE PROTECTION
OF VICTIMS OF INTERNATIONAL ARMED CONFLICTS..... 33

Kaptan M., Korniienko V.

VIOLATION OF THE RIGHT TO HUMANITARIAN ASSISTANCE
FOR VICTIMS OF INTERNATIONAL VIOLENT CONFLICTS..... 43

INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

Budyachenko O.

THE CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR VIOLATIONS
OF THE LAWS AND CUSTOMS OF WAR: A COMPARATIVE ANALYSIS
OF THE NATIONAL LEGISLATION AND INTERNATIONAL LAWS..... 53

Здано в роботу 26.08.2024. Підписано до друку 02.09.2024.
Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 7,44. Папір офсетний.
Цифровий друк. Зам. № 1124/765. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.